

TRADITIE

TIJDSCHRIFT OVER TRADITIES EN TRENDS

Jaargang 2

nummer 2

Zomer 1996

prijs f 7,95 Bfrs 160

De wereldtrend is
een lange ovale
aardappel

GELEIN JANSEN, VADER VAN
AARDAPPELRAS TEXLA

Van nut tot sier

HET TRADITIONELE
BOERENERF IS AAN
HET VERDWIJNEN

Wat enigjes

CAMP:

VAN EXCLUSIEVE TREND

NAAR MASSACULTUUR

INHOUD

De wereldtrend is een lange ovale aardappel

Gelein Jansen:
vader van aardappelras Texla

18

Van nut tot sier

Het traditionele boerenerf is aan het verdwijnen

22

Wat enigjes

Camp: van exclusieve trend naar massacultuur

36

Landgoed Mariënwaerdt 4

Helemaal schoon worden in de haman 10

De reuzen van Brussel 16

Het land waar de tijd stil stond 34

Rubrieken:

DE POTTENKIJKER 2

STREEKCULTUUR 8

HERINNERINGEN 15

SPREEKWOORD waar woord? 27

CREATIEF vlieger 28

ACTUEEL 30

GASTRONOMIE bloemendiner 32

TRADITIE

Verooraf

Nederland kent een hele actieve Landelijke Werkgroep Boerenerven. Daar zitten mensen in die zich al een aantal jaren inzetten voor het behoud van het traditionele boerenerf. Met een van hen, Gerard Smallegange, bezocht ik vorig jaar een aantal erven in de buurt van Goes.

Eén bezoek toen zal ik niet gauw vergeten. Het was al later in de middag dat wij op een boerderij in de buurt van Nisse aankwamen. Een vrouw van een jaar of tachtig stond, in een overall, in haar moestuin te werken.

lieten de dames foto's zien. Als klein meisje waren ze gefotografeerd bij de tuin en op hun erf. Een inderdaad er was bijna niets veranderd. De bomen en struiken waren kleiner en vooral de buxushaag was nog laag en smal. Maar het bewijs was er: een echt authentiek boerenerf.

ken. Het was een hele grote tuin, waarin allerlei perkjes met buxushaag waren afgebakend. De boerin vertelde dat de tuin minstens vijfenzeventig jaar oud moest zijn. Dat kon ze bewijzen, want binnen had ze nog een foto van haarzelf als meisje van vijf met de tuin erop. Zelf had ze altijd op de boerderij gewoond. Na de dood van haar ouders was ze er blijven wonen met haar broer en haar zuster. De broer was een paar jaar geleden overleden. Nu woonden ze er nog met z'n tweetjes.

Dat zijn zo van die mooie momenten die je bij het doen van onderzoek kunt meemaken. Ineens ben je niet meer met de materie bezig, maar word je geconfronteerd met de mensen over wie het verhaal gaat.

Ineke Strouken
hoofdredacteur

DE POTTENKIJKER

De pottenkijker is een rubriek waarin lezers vragen kunnen stellen of kunnen reageren op de inhoud van Traditie.

Ineke Strouken

Een kloeke huisvrouw

In 'Het boek voor moeder en dochter' (1907) dat ik in de jaren dertig van mijn moeder heb gehad, staat een passage waar ik mezelf vele jaren lang aan heb willen houden.

'Een kloeke huisvrouw is ordelijk in het gebruik van haar tijd en zij weet haar werkzaamheden zoo te regelen, dat zij den heelen dag nuttig bezig is.

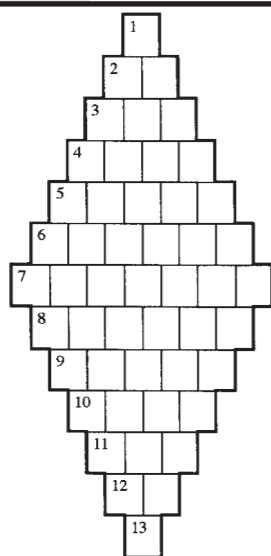
1. Zij doet niet 's avonds, wat reeds 's morgens moest beredderd zijn. Zij stelt niet uit tot morgen, wat zij even goed vandaag kan doen.
2. Zij houdt zich zoo goed mogelijk aan een vaste dagorde.

Muurtje

Ieder in te vullen woord bestaat uit dezelfde letters als het voorgaande woord, vermeerderd of verminderd met één letter.

1. medeklinker
2. maanstand
3. eikeschor
4. jongensnaam
5. prik
6. diefachtige vogel
7. kracht
8. poets
9. gil
10. maal
11. veerkracht
12. zangnoot
13. medeklinker

De oplossing van deze puzzel kunt u vinden op pagina 9.

Bijgeloof is niet overal hetzelfde

Het getal 13 is niet altijd een ongeluksgetal. In vele streken in België geldt het als een geluksgetal. Vrouwen dragen het in de vorm van een hangertje aan hun halsketting. Ikzelf heb het gedragen aan een armbandje.

En de zwarte kat brengt in Frankrijk géén ongeluk. Men verkoopt er zelfs ansichtkaarten met een zwarte kat erop en daarbij de spreuk 'C'est le chat noir qui porte le bonheur.'

Noord en Zuid bekijken de dingen blijkbaar anders.

F. Hardam, van Omme, Zeist

Poëziealbum

Toen mijn grootvader in mijn poëziealbum schreef, koos hij wel een heel eigenaardig gedichtje uit. Waarschijnlijk heeft hij het versje als kind zelf mooi gevonden, maar ik ben altijd erg vertederd als ik het lees.

"Ik schrijft voor jou een gedigt in jou boekje.

*Schaapje ik ziet u nimmer aan,
Of ik wordt bewogen.
Ik ziet u naar de slagplaats gaan
met tranen in u ogen.
Ik weet wel schaaapje!
Het is u lot.
Wandt u fleesch wil ook God
dat de menschen voeden."*

A. Bussink, Dordrecht

Nadat ik het artikel over poëziealbums had gelezen in *Traditie*, ben ik mijn eigen album weer eens gaan opzoeken. Ik was in het begin van de jaren vijftig schoolkind en wat waren die versjes in die tijd toch moralistisch! Een wil ik u ook laten lezen.

*"Wat je ouders zeggen
Doet dat flink en vlug
Wees niet ongehoorzaam
Nimmer dwars of stug
Als je gauw gehoorzaamt
Met een blij gezicht
Ook al valt het moeilijk
Dan doe jij je kinderplicht."*

F. Kerpel, Den Haag

Bedelliedje

Bij het lezen van het artikel 'Bedelliedjes overleven in een moderne industriestad' in het tijdschrift Traditie, najaar 1995, kreeg ik ineens een beeld uit mijn kinderjaren voor ogen.

Mijn ouders waren bevriend met een echtpaar dat een hotel-café en paardenstalhouderij exploiteerde. In het café werd elke woensdagmorgen een zogenaamde 'beurs' gehouden. Boerenveekopers en handelaren kwamen dan te zamen in het café om zaken te doen. Onder het genot van een borreltje en het roken van dikke sigaren werden ze het eens over het kopen en verkopen.

In die tijd, ik zal ongeveer 6 à 8 jaar oud zijn geweest, spaarde ik sigarenbandjes. Die werden keurig in een schrift geplakt op volgorde en grootte.

Bij Tante Mien en Oom Kees zoals wij deze vrienden mochten noemen, was ik kind aan huis. Elke week mocht ik in hun café sigarenbandjes vergaren. Al zingend ging ik dan van tafeltje naar tafeltje. "Geef me een sigarenbandje, 'k Heb er al zo veel gespaard, Geef me uw sigarenbandje, Heeft U het voor mij bewaard, Geef me een sigarenbandje, 'k Ben zo blij als U 't me geeft. Al ben ik een bijdehandje, 'k Vraag het U toch heel beleefd."

Vertederd schoof men dan zijn bandje van zijn sigaar en gaf het mij. Er waren prachtige exemplaren bij. En zo groeide elke week mijn verzameling.

Sigarenbandjes waren eigenlijk de voorlopers van de Flippo's. Allebei komen ze van ongezonde genotmiddelen. Maar daar storen 'verzamelaartjes' zich niet aan.

A.M. Wilmink-Noom, Willemstad

Landgoed Mariënwaerdt

Het op de juiste manier instandhouden van een historisch landgoed is niet eenvoudig

Baron F.J.A. van Verschuier is bepaald ruim behuist op zijn landgoed van 900 hectare. Via de vrouwelijke lijn is het goed al 250 jaar in de familie. Baron Frans wil alles in originele staat houden. De consequentie daarvan is keihard werken om het onderhoud en de restauraties te kunnen bekostigen.

Huis Mariënwaerdt

Foto's: Ed Mather

De Heerlijkheid Mariënwaerdt ligt op de noordoever van de Linge, hartje Betuwe, dichtbij Beesd. Op een prachtige heldere dag bezoek ik het landgoed. De landerijen liggen er, omzoomd door houtsingels, prachtig bij. Het is er stil en de 'vooruitgang' is prettig afwezig: nergens doemt een fabrieksgebouw, een nieuwbouwwijk of een schoorsteenpijp op.

Frans van Verschuier (38) is de manager van dit enorme landgoed, waarop hij is geboren en getogen. In de woonkamer van één van de drie landhuizen van Mariënwaerdt vertelt hij dat hij zich als kind nooit realiseerde op een landgoed te wonen. "Net als zoveel vaders vertrok de mijne 's ochtends met de auto naar kantoor. 's Avonds sprak hij met de pachters en bedrijfsleiders over Mariënwaerdt."

Betuwelijn

Bij verkoop van de 900 hectare vruchtbare rivierklei zou Van Verschuier geld genoeg hebben om tot in lengte van dagen op zijn lauweren te rusten. De meeste mensen zouden die verleiding niet kunnen weerstaan. Frans van Verschuier wel. Hij werkt juist meer dan 40 uur per week aan de instandhouding van Mariënwaerdt.

Eenvoudig is dat niet in het drukke Nederland. Rijkswaterstaat knabbelt aan de westgrens ten behoeve van de verbreding van de A2. Aan de noordkant rukt het industrieterrein van Culemborg op. En lang dreigde de nieuwe Betuwelijn het landgoed dwars te zullen doorkruisen. Dat gevaar lijkt, met de nieuwe tracékeuze, zes kilometer ten zuiden van het landgoed, nu wel bezworen.

Particulier openluchtmuseum

Restauratie en instandhouding van het landgoed kosten een lieve duit. Zo staan er 14 pachtboerderijen uit de achttiende eeuw, drie landhuizen en de grootste concentratie vloedschuren en hooibergen uit het hele rivierengebied. In feite is het een particulier openlucht-

museum, gratis toegankelijk voor wandelaars en fietsers.

Een stabiel basisinkomen leveren de pachtboerderijen op. Vroeger waren dat dertig kleine bedrijfjes, tegenwoordig vijf levensvatbare melkveehouderijen, van zo'n veertig hectare elk. Op 300 hectare baat de familie Van Verschuier voor eigen rekening een melkveehouderij, een akkerbouwbedrijf en twee fruitteeltbedrijven uit.

Met negen man personeel wordt het hele landgoed draaiende gehouden: vier bedrijfsleiders op de eigen boerenbedrijven, twee mensen in de onderhoudsdienst, een secretaresse en Frans en zijn vrouw. In het oogstseizoen, tijdens de pluk van fruit bijvoorbeeld, kan dat personeelsbestand tijdelijk oplopen tot zo'n 75.

Landgoedwinkel

Frans van Verschuier voorziet dat de landbouwprijzen de komende tien jaar alleen maar zullen dalen en is daarom op zoek naar alternatieve inkomstenbronnen. Voorwaarde is wel dat de activiteiten passen bij het karakter van het landgoed. Aan die voorwaarde voldoet de in 1994 geopende landgoedwinkel ruimschoots. Recreanten en passanten kunnen er kiezen uit Mariënwaerdtse aardappelen, appels en peren en een assortiment ambachtelijke lekkernijen, zoals jam, chutney, walnoten-taart en kruidenazijn.

Er is ook vlees te koop van de pikzwarte Aberdeen Angusrunderen, die op het landgoed rondlopen. Het is van een uitstekende kwaliteit, omdat het vlees doorspekt is met vetadertjes, die tijdens het bakken smelten. Dat maakt de bief-lapjes heerlijk mals. Mariënwaerdt is één van de drie plaatsen in Nederland, waar dit oude Schotse runderras rondloopt.

Ook wild voelt zich goed thuis op Mariënwaerdt. Maar om de wildstand op het landgoed in evenwicht te houden en de schade aan de landbouwgewassen binnen de perken te houden,

Frans van Verschuier

Nathalie van Verschuier-des Tombe

moet er in het seizoen gejaagd worden. De jachtopbrengst - reeën, hazen, eenden en fazanten - wordt in de landgoedwinkel verkocht.

Ganzendrijven

Een andere inkomstenbron die het afgelopen jaar voor het eerst en met succes werd aangeboord is de landgoed*fair*. Gedurende vier dagen verkopen zo'n honderd standhouders producten die een raakvlak hebben met het landelijke leven: tuinbenodigdheden, delicatessen, antiek, waxcoats, honingproducten, boerenzuivel, biologisch brood, handgemaakte sigaren, kruidengeneesmiddelen. "Tijdens deze dagen kunnen de bezoekers een kijkje nemen in het hart van het landgoed." zegt Nathalie van Verschuier-des Tombe (29), de vrouw van Frans Verschuier en verantwoordelijk voor de organisatie van de *fair*.

De bezoekers vermaken zich volop met de activiteiten die het rijke landleven verbeelden: ganzendrijven met Border Collies, ploegen met trekpaarden,

De middeleeuwse kloosterkeuken

demonstraties bloemschikken, een lezing over oude fruitrassen, houtsleepen met fjorden paarden, kaarsen rollen van bijenwas. Tijdens de rondleidingen komen de bezoekers op plaatsen die normaal gesloten zijn, zoals de moestuin en de middeleeuwse kloosterkeuken van het grote landhuis.

Slangemuur

Met de opbrengst van de eerste *fair* werd een antieke hooiberg gerestaureerd. Voor dit jaar moet nog worden gekozen uit de verschillende monumenten die een opknapbeurt kunnen gebruiken. De hoogstamboomgaard en de moestuin gooien hoge ogen, maar het zijn kostbare projecten; een loot van een oud perenras komt al gauw op vijfhonderd gulden. In de moestuin zijn de tuilmuren, de oude waterpomp en de broeibakken in slechte staat.

Met hart en ziel probeert de familie Van Verschuer Mariënwaerd in stand te houden en het nodige te restaureren. "Maar het mag nooit ontaarden in kitsch", zegt Frans van Verschuer met nadruk. Daarom wordt er getwijfeld over de bouw van een slangemuur in de moestuin. Een slangemuur is een golvende muur, langs welke in de holtjes vroeger fruitbomen werden geplant. De vruchten konden zo optimaal profiteren van de warmte van zonnewarmde bakstenen.

Slangemuren kwamen vroeger algemeen voor in achttiende-eeuwse buitenhuizen, maar in de moestuin van Mariënwaerd heeft er nooit een gestaan. Frans van Verschuer en zijn vader, die op de achtergrond altijd nog

een oogje in het zeil houdt, zijn bang dat dergelijke nieuwe elementen, hoe aardig ook, het landgoed zullen 'verkit-schen'.

Een tweede uitgangspunt bij het conserveren van Mariënwaerd is dat de belangen van natuur en landschap boven die van het boerenbedrijf gaan. Perceelsvergroting van 5 naar 15 hectare is bijvoorbeeld onbespreekbaar. Frans: "Oude beplantingsstroken zouden dan moeten sneuvelen en die geven het gebied juist zo'n karakteristiek aanzien."

Sluiswachtershuisje

Frans van Verschuer: "Sinds 1734 is er geen stukje grond van ons landgoed verkocht. In de hele geschiedenis van Mariënwaerd hadden de eigenaars de wil om het geheel bijeen te houden. Ook de vroegere eigenaars hadden dat. Dat dateert niet van mij of mijn vader." Een mooi verhaal dat deze uitspraak illustreert is de strijd met het waterschap. Het waterschap bezat bij een uitwateringssluisje op het landgoed een kleine woning voor de sluiswachter. Met de installatie van een volautomatisch elektrisch gemaal werden sluis, sluiswachter en de woning overbodig.

Het waterschap wilde haar eigendommen daarom verkopen. Maar dat ging zomaar niet. Frans van Verschuer vond na wat spitwerk in het huisarchief een contract uit 1790. Dat bepaalde dat bij verlies van functie de opstallen bij het sluisje zonder vergoeding terug zouden vallen aan de eigenaren van Mariënwaerd. Op het waterschap reageerde men smalend dat ze een twee eeuwen oud contract niet serieus konden nemen.

Uiteindelijk kwam het tot een akkoord, waarbij de familie Van Verschuer het huisje voor een gering bedrag overnam.

Lafhartige moord

Deze kwestie brengt Frans op de vroegste geschiedenis van zijn landgoed. Hij lepelt het vlot op. Zijn kennis is vooral afkomstig uit een historisch proefschrift over Mariënwaerd. Van oorsprong was dit een Norbertijner klooster, dat in 1129 gesticht werd door ene Andries van Cuijk. De familie Van Cuijk was een roemrucht geslacht met veel landbezit, vooral geconcentreerd langs de Linge. Een deel daarvan schonk de familie aan het nieuwe klooster.

Waarschijnlijk stichtten de Cuijken het klooster om aanzien te verwerven, een plaatsje in de hemel te verdienen, of om aan de zuidgrens van het gebied van de bisschop van Utrecht (Andries van Cuijk!) een betrouwbare bondgenoot te hebben. Een andere lezing is dat het een boetedoening was voor de moord op de graaf van Holland, begaan door één van de Cuijken.

De oude moestuin

De bibliotheek met de vele oude boeken

Dat laatste is onzin. De Cuijken hebben wel vermoord, maar pas in 1133, vier jaar na de stichting van het klooster. In dat jaar vroeg Floris de Zwarte om de hand van Heilwiva van Rode. Maar oom en voogd Herman van Cuijk dacht er niet aan zijn nichtje af te staan aan de Hollanders. Daarop ontstak Floris in razernij en viel de Cuijken aan. Danig in het nauw gebracht legden zij een hinderlaag voor Floris de Zwarte, die er gedood werd.

Iedereen sprak schande van deze lafhartige moord en wie nog een rekening met de Cuijken te vereffenen had, ging er vol tegenaan. Van alle kanten werd de familie besprongen; het kasteel te Cuijk werd verwoest, de bisschopszetel en de rijkslenen werden hen ontnomen, goederen werden ingepikt. De macht van de Cuijken was gebroken.

Klooster

De teloorgang van de Cuijken had weinig consequenties voor het klooster, dat nog een grootse geschiedenis van vier en halve eeuw voor de boeg had. Mariënwaerd werd grootgrondbezitter, had het oppertoezicht over zes andere kloosters en het recht om abten en pastoors aan te stellen. De abdij behoorde, samen met Rolduc en Aduard, tot de belangrijkste en invloedrijkste kloosters in de Lage Landen.

Haar landbezit dijde onophoudelijk uit door schenkingen en eigen aankopen. Het gebouwencomplex groeide en kreeg het aanzien van een kleine stad. Het was ommuurd en omgracht en daarbinnen lagen de kloostergebouwen, een bakhuis, de smidse, een schoenmakerij, een leerlooierij en een bierbrouwerij.

In de eerste twee eeuwen van haar bestaan exploiteerden de kloosterlingen de grond met behulp van horigen en lekebroeders. Na 1300 ging men de grond verpachten aan vrije boeren. Dat ging goed tot in de zestiende eeuw.

Toen trokken veel pachters weg, als gevolg van de Gelders-Bourgondische oorlogen, die vooral in het rivierenge-

bied werden uitgevochten. Om te voorkomen dat alle pachters wegliepen vergoedde het klooster de oorlogsschade, wat een vermogen heeft gekost.

Ruïne

De vestiging van het protestantisme in de zestiende eeuw betekende het definitieve einde voor de abdij. Stuk voor stuk verdwenen de kloosterbezittingen in de zakken van calvinistische graven.

Tijdens de godsdiensttroebelen in 1567 werd de abt gevangen genomen en de abdij geplunderd en verwoest. Van deze slag zou Mariënwaerd niet meer herstellen. Het gebouw was een ruïne en het landbezit kwam in 1592 onder beheer van de Gelderse Staten, die er rond 1700 vanaf wilden. Pas in 1734 werd er een koper gevonden: O.A.R.F. Graaf van Bylandt. Hij repareerde alle gebouwen en liet een huis neerzetten dat in 1790 werd vervangen door het huidige huis Mariënwaerd. Alles wat nu nog rest van de middeleeuwse abdij zijn de gotische kruisribgewelven in de kelder van het huis Mariënwaerd en de grafzerk van abt Peter van Zuyren.

Eén geheel

Bij de dood van Graaf van Bylandt werden de bezittingen verdeeld onder zijn twaalf kinderen, wat het einde van het landgoed had kunnen betekenen. Gelukkig liep het anders. Eén van de zoons was getrouwd met een steenrijke vrouw. Hun huwelijk was niet veel zaaks, maar met háár geld kon de man zijn elf broers en zussen uitkopen en het landgoed weer bijeen brengen.

Sindsdien is het landgoed door een gelukkige manier van vererven bijeen gebleven. Zo had een latere Van Bylandt één getrouwde dochter die huwde met een baron. Zij kregen vier dochters, van wie er één ongetrouwd bleef. De andere drie trouwden met drie broers Van Verschuer. Slechts één van deze stellen kreeg kinderen, zeven in totaal, waarvan opnieuw alleen de jongste trouwde: de grootvader van Frans van Verschuer.

Hard werken

Toen Frans opgroeide zag hij Mariënwaerd als een grote boerderij, waar hij zijn eigen schapen had lopen. "Vakantie was voor mij de grootste straf die er bestond. Hoe kun je nou drie weken naar Bergen aan Zee gaan, als je op zo'n mooie plek woont!"

Nu Frans het bedrijf zelf runt snapt hij dat beter. "Het werk gaat hier van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat door. Dan heb je af en toe behoefte om afstand te nemen en dan móet je van het terrein af."

Frans: "Het is een prachtig landgoed, maar je moet het leven hier niet mooier maken dan het is. Het is een keihard bedrijf, waar we druk mee bezig zijn. Dat gaat altijd door, ook in het week-einde." Zijn vrouw Nathalie: "Maar dat realiseer je je niet. Privé en werk lopen hier heel sterk door elkaar. Mariënwaerd is onderdeel van ons leven."

Martin Jansen

☞ Dit jaar vindt de landgoedfair plaats van 29 augustus tot en met 1 september op de Heerlijkheid Mariënwaerd. Inlichtingen: 0345-681326.

☞ Op 14 september kunt u exclusief het landgoed bewonderen tijdens een excursie van de Academie voor Cultuur en Gastronomie. Inlichtingen: 030-2319997.

STREEKCULTUUR

Streekcultuur is een rubriek waarin regionaal nieuws en streekeigen wetenswaardigheden aan bod komen.

Ineke Strouken

Smartelijk doch geduldig lijden in Friesland

Dood en rouw zijn altijd omgeven geweest door speciale gebruiken.

Op het einde van de achttiende eeuw ontstond onder invloed van de Romantiek een hernieuwde belangstelling voor de dood.

In de mode werd veel aandacht besteed aan rouwkleding. Een veel gebruikt rouwsieraad was de ketting met gitten kralen. Git is een natuurprodukt uit Engeland en vrij duur. Omdat niet iedereen zich een gitten kralenketting kon veroorloven, kwam er al gauw kunstgit in de handel. Dit kunstgit was van vulkaniet of van glas gemaakt. Vulkanieten kralen verkleuren echter door het licht en glazen kralen zijn zwaar en koud. Echt git daarentegen is licht en voelt warm aan. Het sluitstuk van deze kettingen bestond soms uit filigrain goud- of zilverwerk, waarin pareltjes verwerkt waren. Deze parels verwezen naar de tranen die de draagster om de dode liet.

Daarnaast werd in rouwsieraden, bijvoorbeeld in een broche, ook wel haar van de overledene verwerkt. Deze haarwerksieraden werden in de Romantiek

in heel Europa gedragen. Naast verwerking in sieraden werd er ook haar verwerkt in schilderijtjes of in bijvoorbeeld horlogekettingen. Dit moest de herinnering aan de overledene levend houden.

Een ontroerend voorbeeld van een haarwerkkunststukje is het schilderijtje uit 1878, waarin haar verwerkt is van Petrus Cornelis Houtman, die op achtjarige leeftijd overleed aan een hersenvliesontsteking. In de rouwadvertentie

in de krant staat dat hij twaalf dagen "smartelijk doch geduldig" heeft geleden. Het schilderijtje stelt een treurende vrouw voor, waarschijnlijk zijn moeder, die op het grafmonument van Petrus leunt.

De tentoonstelling 'Rouw in de mode' is tot en met 30 november 1996 te zien in het Admiraliteitshuis, Diepswal 27, Dokkum, tel. 0519-293134.

Boerenerven in de regio

In de afgelopen maanden zijn er een aantal boeken uitgekomen die het leven op het platteland aan het begin van deze eeuw visualiseren.

Om te beginnen is dat het boekje *Brabants dorps- en landleven* van J.C. Jegerings. Dit boekje is uitgekomen in de 'Toenreeks', een reeks boekjes met foto's en prentbriefkaarten. Hoewel de tekst in deze boekjes ondergeschikt is aan de foto's, geeft de auteur toch veel relevante informatie bij de afbeeldingen.

a Een boerenerf in 1917. De foto is duidelijk in scène gezet. Links op de foto de houten omhulling van de waterput,

de putknip, met daarboven de putrad. Tegen het schuurtje hangen de melkbussen en naast de deur hangt de melkzeef met de neteldoek. Rechts op de foto is het gootje voor de afvoer van het keukenwater te zien.

b Deze foto werd in 1916 in Oisterwijk gemaakt. Moeder op de knopstoel schilt aardappelen.

b

Opa voert met het dochtertje de kippen, terwijl vader en zoon toekijken.

Het tweede boek, *De Duffelt, Een eeuw in beeld*, is uitgegeven door de heemkundekring De Duffelt. Het geeft een beeld van de veranderingen die zich in de afgelopen eeuw in het dagelijks leven in het grensgebied bij Nijmegen hebben voltrokken. Het boerenleven is een van de vele thema's, zoals religie, feesten, onderwijs etc. die in dit boek worden behandeld.

c Boerderijtje waarbij de moestuin met koude bak voor het huis lag. Onder de opkamer de kelder voor de aardappelen, pekellvees en zuurkool.

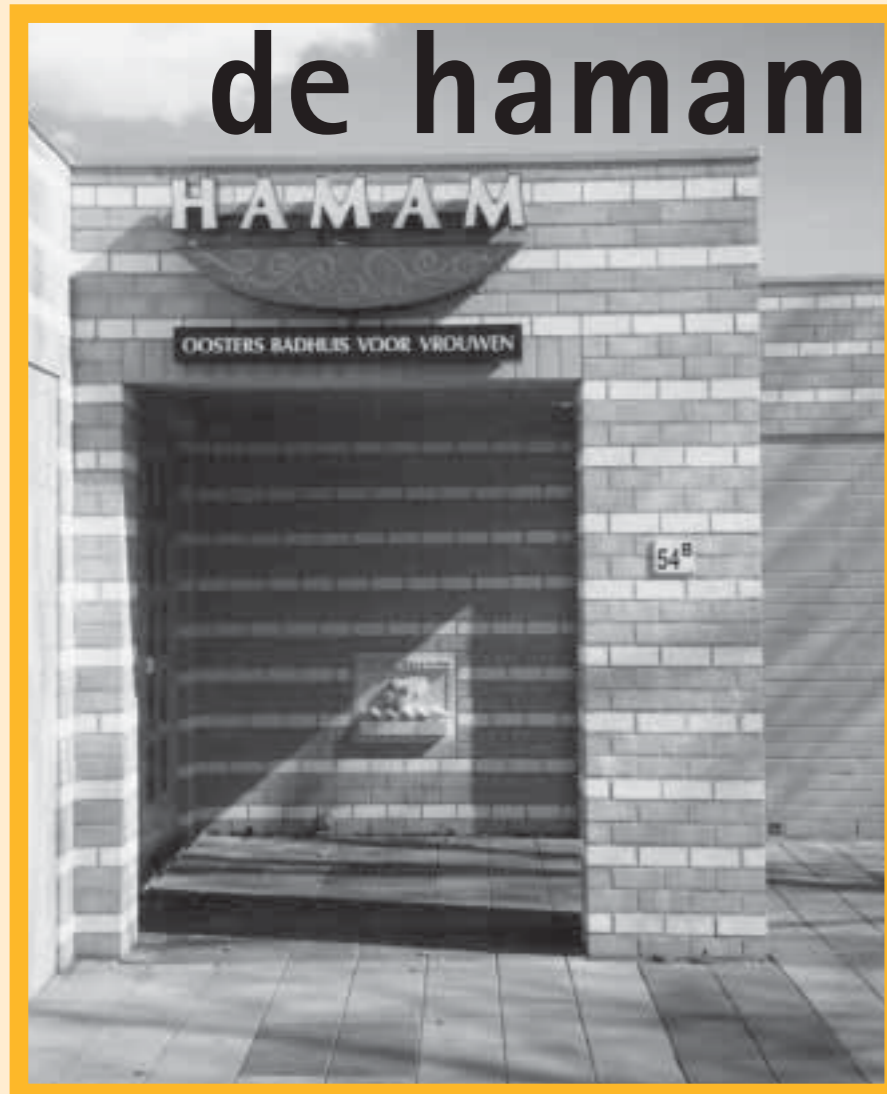

c

Oplissing puzzel pagina 2:

k
ek
eek
Kees
steek
ekster
sterkte
streek
kreet
keer
rek
re
r

Helemaal schoon worden in de hamam

In Turkije en Marokko hebben zelfs de kleinste plaatsjes een hamam.

Zo'n tien jaar geleden maakte Nederland kennis met het verschijnsel Turks bad.

De eerste hamam werd toen geopend in Amsterdam; Den Haag en Utrecht kregen er enkele jaren later één. In Nijmegen en Arnhem bestaan er inmiddels plannen voor een hamam, terwijl Rotterdam een hele luxe heeft, een

ware *beauty-farm*, met een sauna, fitnesscentrum en schoonheidsspecialistes.

Slipje aan

Ayse Sari, een dertiger van Turkse afkomst, is bedrijfsleidster van de Utrechtse hamam. Drie jaar geleden werd dit badhuis geopend en Sari's

Het Turks bad is ín

In de Arabische wereld is het Turkse bad (hamam) al eeuwen populair.

Turkse veroveraars verbreidden het verschijn-

sel over Oost-Europa,

Turkse gastarbeiders

brachten het naar

Nederland. De hamam is

een weldadig badhuis,

waar je baadt in onder-

broek en gescheiden

naar sekse.

inschatting is dat het Turkse bad het in Nederland helemaal gaat maken. Dat leidt ze onder meer af uit de grote toeloop van Nederlandse vrouwen. Ook wordt ze veelvuldig om advies gevraagd bij het opzetten van hamams in andere steden, tot in Engeland en België toe.

De hamam en de sauna worden vaak in één adem genoemd, maar die vergelijking gaat volledig mank. In de sauna is het heel droog, terwijl de hamam juist vochtig is. In een sauna heb je geen stoom; de hamam is er van vergeven. In een sauna kun je je niet overgieten met water, terwijl dat in de hamam juist de gewoonte is. In de saunacabine zitten mannen en vrouwen zonder gene in hun blootje, in de hamam baad je gescheiden met een slipje aan.

Ramadan

Direct na de val van Constantinopel in 1453 liet de Turkse sultan Mehmet vijf hamams bouwen. Dat sloeg aan en twee eeuwen later telde Istanbul al 168 publieke en 4536 privé-hamams. Toen de Turken de Balkan veroverden, verbreidde het verschijnsel hamam zich uit over Oost-Europa en tot diep in Hongarije werden hamams opgericht. Een door pasja Sokoli Mustafa in 1570 opgericht Turkse bad in Budapest functioneert zelfs nog steeds!

De hamam is onverbreekelijk verbonden met de islamitische wereld, waar de Koran aan de gelovigen uitgesproken hygiënische verplichtingen oplegt. Vijfmaal daags, voor het bidden, moet de moslim zijn voeten, handen en gezicht wassen. Deze zogeheten 'kleine reiniging' gebeurt simpelweg met een beetje water. De 'grote reiniging' is een andere kwestie. Na de geslachtsgemeenschap en voor vrouwen na de menstruatie en het kinderen baren, is uitgebreid schrobwerk noodzakelijk en dat gebeurt in de hamam. Ook behoort de moslim de *Ramadan* geheel schoon in te gaan. Kort voordat die vastenmaand begint, zijn de hamams in de Arabische wereld dan ook afgeladen vol. Gedurende de vastenmaand is het juist stilletjes, waarna aan het eind van de maand de mensen weer toestromen om zich te baden voor het vierdaagse suikerfeest.

Dode huidcellen

Waarom voel je je na een bezoekje aan de hamam zo opgeknapt, weldadig en

Ayse Sari, de bedrijfsleidster van de Utrechtse hamam, met een mandje hamanbenodigdheden: henna, zeep, schrubwashandje en puimsteen.

verkwikt? Wat gebeurt daar binnen allemaal? Wie het Utrechtse badhuis binnengaat, krijgt allereerst een setje met noodzakelijke hamam-attributen mee: een bakje met henna, verschillende soorten zeep, een schrubwashandje en puimsteen. Nadat je je tot op je slipje hebt uitgetrokken, loop je verder.

Je komt dan in de eigenlijke hamam: een vochtige, rumoerige ruimte, waar de vrouwen uitgebreid met elkaar staan te kletsen. Het eerste wat je doet is jezelf nat maken, door wasbekkens vol warm water over je lichaam te gooien. Daarna zeep je je lichaam in en laat je die zeep tien minuutjes intrekken.

Dán komt misschien wel het grootste genot van de hamam: elkaars huid schrubben met een ruw washandje. In de vorm van rolletjes raak je al je dode huidcellen kwijt. Wat overblijft is een weldadig aanvoelende, zachte huid, die

tot diep in de poriën is gereinigd. Bodylotion om je huid zacht te maken is ineens volstrekt overbodig.

Als finishing touch kun je het eelt van voeten en ellebogen nog met puimsteen te lijf gaan. Dat gaat heel gemakkelijk, omdat het eelt door het water en de zeep week is geworden. Het hele zachte Marokkaanse puimsteen is bij uitstek geschikt voor mensen met een gevoelige huid. Tijdens het hele ritueel van schrubben en 'puimstenen' begiet je jezelf regelmatig met water om het vuil weg te spoelen.

Als een roos

Wie geen haast heeft, kan nog een bezoekje brengen aan de speciale zweetcabine, de halvet. Extra stoom creëert daar een intens vochtige atmosfeer, die heel lekker aanvoelt en verlichting schenkt als je verkouden bent. Al met al duurt een bezoekje aan de

hamam zo'n drie uur. Die tijd vliegt om, zeker als je nog wat ligt te lezen in de relax-ruimte in oosterse stijl, of je laat masseren.

Een massage is in de Utrechtse hamam erg in trek. Gespecialiseerde masseuses, allen ook werkzaam in de fysiotherapie, voeren de hoofd-, voeten-, nek- en lichaamsmassages uit. Sari: "Een massage is een weldaad. Zeker als mensen klachten hebben, kan het verlichting schenken. Na de massage is het lekker om een half uurtje bij te komen op een matje in de oosterse salon. Na zo'n avondje hamam met massage, slaap je in als een roos", weet Sari uit ervaring.

Niet bloot

Terwijl heel Nederland maar vier hamams telt, beschikken zelfs de kleinste plaatsjes in Turkije en Marokko nog over een eigen badhuis. Meestal liggen die naast de moskee, of de bakkerij, wat als voordeel heeft dat gebruik gemaakt kan worden van de restwarmte van de bakkersovens.

In Turkije, maar ook in Nederland, draag je in de hamam minimaal een slijpe. Dat is verplicht, vanwege de kledingvoorschriften in de Koran: de schaamstreek moet te allen tijde bedekt blijven. Sari: "Bovendien mogen mannen en vrouwen elkaar niet bloot zien.

Samen baden is dus absoluut uitgesloten. Jongens tot vier jaar mogen nog met hun moeder mee, maar boven die leeftijd is dat afgelopen. In Turkije bezoeken die kinderen de mannen-hamam."

Henna

In Turkije of Marokko is een bezoekje aan het badhuis ook vast onderdeel van de voorbereidingen op een bruiloft. Betaald door de schoonfamilie gaat de aanstaande bruid met haar vriendinnen en de vrouwen uit haar eigen familie en haar schoonfamilie naar de hamam. De aanstaande bruid wordt er gewassen en geschrobd. Iemand kamt haar haren en met henna worden bloemmotieven op haar handen aangebracht.

Het volksgeloof zegt dat henna een hemels produkt is. Wie henna gebruikt is in Gods ogen een goed mens. Ook de mannen gebruiken het, maar dan minder zichtbaar. Ze zetten bij speciale gelegenheden een klein stipje op hun handpalm, hun vinger of voet. Voor beide seksen is henna een zegen, maar alleen voor de vrouwen dient het ook als make-up.

De hamam is een vochtige ruimte waar je eerst je huid met zeep en water zacht maakt. Daarna schrob je net zolang met een ruw washandje en een stukje puimsteen totdat alle dode cellen verdwenen zijn.

Helemaal schoon is het heerlijk relaxen.

De Utrechtse hamam is er gekomen dankzij het initiatief van een groep allochtone vrouwen uit deze stad. Bij het opzetten ervan ontmoetten ze veel weerstand onder buitenlandse mannen en Nederlandse ambtenaren. Die vroegen zich af of een hamam voor vrouwen nu wel zo nodig was. Uit marktonderzoek bleek dat zo'n 80 procent van de Turkse en Marokkaanse vrouwen daar inderdaad behoefte aan had. Dat waren overtuigende cijfers.

De hamam kon als instrument fungeren om buitenlandse vrouwen uit hun isolement te halen. Daar had de overheid wel geld voor over en de provincie schonk anderhalve ton, de stad Utrecht anderhalf miljoen. Daarnaast dekte de gemeente Utrecht de exploitatiekosten gedurende de eerste drie jaar.

Sari schat dat nu dertig procent van de bezoekers van buitenlandse afkomst is. Niet meer, en de voornaamste reden daarvoor is dat de entree-prijs van f 12,50 voor velen aan de hoge kant is. Spitsuur is het op vrijdag en woensdagmiddag, met de zondag als absolute klapper. Sari: "Dan hebben de vrouwen de tijd en de gelegenheid, omdat ze de kinderen bij de mannen kunnen achterlaten."

Vrouwenbadhuis

De Utrechtse mannen, allochtoon en autochtoon, zijn soms jaloers op het prachtige vrouwenbadhuis. Dat ze er geen gebruik van kunnen maken, zien sommigen als discriminatie; gezamenlijk baden is nu eenmaal uitgesloten omdat de hamam met capaciteitsproblemen kampt, zijn er ook geen speciale mannenuurtjes.

Bedrijfsleidster Sari zit daar niet mee. "Deze hamam is er gekomen, dankzij het initiatief en de kracht van een groep vrouwen. Als de mannen ook willen baden, dan moeten ze zelf een hamam beginnen. Doen ze dat niet, dan is er kennelijk geen behoefte aan."

Inez Schotanus

Dansen en zingen

Ook de Utrechtse hamam wordt regelmatig afgehuurd bij trouwfeesten van Turkse of Marokkaanse meisjes. De Oosterse salon in de Utrechtse hamam geurt bij die gelegenheid naar de lekkere gerechten die worden binnengedragen. Als de mensen genoeg hebben van het baden, gaan ze bij kaarslicht aan tafel. Onder het eten wordt er gedanst en gezongen.

Deze oosterse variant van de vrijgezellenparty duurt enkele uren. Sari: "Het zijn feestjes, zoals die ook in Turkije of Marokko gebruikelijk zijn, maar dan met de Nederlandse vriendinnen van de bruid erbij. Die doen dan gezellig mee met dansen, zingen, klappen, eten en baden.

Ook buiten dergelijke privé-feestjes om, fungeert de hamam als ontmoetingsplaats tussen Nederlandse en buiten-

landse vrouwen. Sari: "Nederlandse vrouwen die voor het eerst komen, stellen de allochtone vrouwen allerlei vragen: 'goh, waar is die puimsteen voor', 'wat moet ik met dat bakje doen?', 'moet ik me overgieten, of moet ik mijn voeten in de wasbekkens doen?'. Zo komen de vrouwen met elkaar aan de klets en ontstaan gesprekken over van alles en nog wat. Een heel integratieproces komt zo op gang."

Ontmoetingsplaats

Toch was het bevorderen van de integratie tien jaar geleden in Utrecht niet de reden om te starten met de lobby voor een hamam. De opzet was veel eerder een ontmoetingsplek creëren voor de eerste generatie buitenlandse vrouwen. Sari: "Die vrouwen van het eerste uur zul je nooit aantreffen in een bar, café of discotheek. De hamam, waar geen mannen komen, is voor hen bekend, veilig en toegestaan terrein."

HERINNERINGEN

Zomers Ijsvermaak

In mijn jeugd woonde ons gezin op een bovenwoning tweehoog in Voorburg. Als kind zat ik dikwijls met mijn knieën op de bank door het grote voorkamerraam naar buiten te kijken. Er gebeurde daar beneden van alles. De toegang tot onze voordeur liep via een zwart/grijs/granieten gemêleerde trap. Elke zaterdag werd deze door mijn moeder en mijn oudste zus met vim en veel emmers water onder handen genomen.

De vele buurtkinderen gebruikten de trap als pleisterplaats voor het sigarettenmerken kaarten. De doormidden geknipte kartonnen doosjes, met fraaie opschriften als 'three castles' en 'chief wip', werden door ons beurtelings opgestapeld.

In het huis op de begane grond beneden ons was een Sierkan winkel gevestigd. Een grote vrouw, tante Sierkan, zoals de jeugd haar noemde, bestierde daar de zuivelwinkel. Zij was een wat potig uitgevallen ongehuwde vrouw met een mond als een krater. Het grote plein voor de winkel verleende volop ruimte voor speelplezier.

In de zomer kwam elke week een open vrachtwagen, waarop lange staven ijs lagen, aangereden. Hij stopte altijd precies in de bocht. Twee kerels sprongen dan uit de cabine, liepen naar de laadruimte en harpoeneerden met lange ijzeren pennen de staven. Met alle kracht werden de staven van de auto gesleurd. En altijd schreeuwden die kerels: "uit de weg, vort jullie". De staven ijs kwamen dreunend op de vierkante stoeptegels neer. Grote brokken ijsscherven schoten alle kanten op. De staven werden over het plein naar de Sierkan winkel gesleept en daar naar binnen gebracht. Korte tijd later was de laadbak leeg en lag ons plein bezaaid

Kruipers

Het was mijn vader een doorn in het oog dat ik niet getrouwd was, want vroeger dacht men dat alleen getrouwde vrouwen gelukkig konden worden. Hij noemde mij 'een kruiper'. Kruipers zijn vogels die niet uitvlogen. Een vogeltjesboer kon daar niet veel mee beginnen. Meestal werden deze vogeltjes doodgemaakt. Als hij dat zei, vond ik dat heel erg. Ik voelde me dan een kneusje. Zo werd je vroeger een minderwaardigheidscomplex aangepraat.

Naam en adres bekend bij de redactie

Herinneringen biedt ruimte voor reacties van lezers. Misschien kent u bijzondere gewoontes uit uw streek, interessante gebruiken van vroeger of hebt u zich verdiept in de achtergronden van tradities. Stuur dan een korte, bondige brief, met vermelding van naam, adres en leeftijd naar het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht. Wordt uw brief gepubliceerd, dan krijgt u een leuke attentie thuisgestuurd.

met glasheldere ijsbrokken. Het weer was warm en smeltend. Het ijs smaakte heerlijk fris en het duurde zeker een eeuwigheid eer het in mijn mond was gesmolten. Op zulke ogenblikken vergat ik moeders waarschuwing dat ik niets van de straat mocht opeten.

Jeanet Stroet-Aben, Waarland (50 jaar)

Mijn vader kon goed vliegers maken

In de zomer als het koren afgeschoren was, kregen wij (vijf zussen) elk jaar een vlieger van vader. Hij ging dan naar het schuurtje achter het huis en maakte voor elk van zijn vijf kinderen een vlieger van papier dat knisperde en er gevaarlijk rood, groen of blauw uitzag. Met dat maken was hij dan een hele zaterdagmiddag en een zondag bezig, want hij was heel precies. En wij maar elke keer even bij hem kijken of ze nog niet klaar waren.

Eindelijk was het zo ver dat hij ze samen met ons kon gaan oplaten. Bosjes gras aan de staart voor het evenwicht en dan maar hard lopen om de vlieger zo hoog mogelijk in de lucht te krijgen. Dat lukte altijd. Zelf stond hij dan zo trots als een aap te kijken naar zijn vijf kleurige dames die in de hemel dansten.

Mevrouw Houtepen, Tilburg (45 jaar)

De reuzen van Brussel

Een levende traditie

Op bezoek in Brussel loop je de kans het pad te kruisen van een indrukwekkende optocht van reuzen.

Deze mannen- en vrouwenreuzen lopen stram vooruit, hun blik op oneindig. Soms laat men de reuzen dansen. De regio Brussel telt op het ogenblik meer dan 80 reuzen die, in kleine groepjes, meedoen

aan lokale

feesten.

Het is een

oude

Brusselse

traditie, die

ook in onze

tijd nog

volop

bestaat.

De reuzen bestaan uit vier traditionele onderdelen: het karkas (rok en bovenlichaam), de armen, de handen en het hoofd. Het maken van een reus betekent vele uren werk.

De eerste gedocumenteerde berichten over optochten met reuzen dateren uit het einde van de zestiende eeuw. Maar waarschijnlijk is het verschijnsel ouder. In het oude hertogdom Brabant, waar Brussel middenin ligt, liepen er al vanaf de vijftiende eeuw reuzen mee in processies. Steeds weer probeerden de religieuze en wereldlijke machthebbers de reuzenoptochten te verbieden.

Tevergeefs, want tot nu toe zijn de reuzen bij het gewone volk heel populair gebleven.

Reuzengroei

Sinds 1980 is er sprake van een explosieve groei van het aantal reuzen. In Brussel-centrum alleen al zijn er maar liefst 50, die in verschillende optochten meelopen. Ook het aantal optochten is sterk gegroeid. In de Brusselse deelgemeenten zijn er vele optochten met reuzen bijgekomen.

De optochten maken meestal deel uit van een jaarlijks terugkerend feest, meestal een braderie. Ze zijn vooral te vinden in de wijken die al wat ouder zijn en ook hun oude karakter bewaard hebben.

Reuzenlijf

Als vanouds bestaan de reuzen uit vier traditionele onderdelen: het karkas (rok en bovenlichaam), de armen, de handen en het hoofd. De materialen waarvan de reuzen gemaakt werden, zijn door de tijd heen veranderd. Tegenwoordig wordt veelal gebruik gemaakt van aluminium en polyester. Maar ook de traditionele wilgenteen wordt nog wel gebruikt.

De meeste reuzen worden gewoon gedragen. Behalve als ze erg zwaar zijn, zoals bijvoorbeeld ooit het gigantische ros Beiaard. Gemiddeld zijn er twee of drie dragers per reus. Ze nemen hem afwisselend op de schouders.

Reuzenleven

Reuzen zijn net gewone mensen. Na hun geboorte worden ze (in meer dan de helft van de gevallen) gedoopt door de pastoor. In andere gevallen worden ze ingehaald door een of andere hoog-

TRADITIE

De reuzen worden na hun geboorte gedoopt.

waardigheidsbekleder. Veel reuzen hebben een peter en een meter, tegenwoordig valt deze eer meestal te beurt aan degene die de grote pop gefinancierd heeft.

De eerste reus in een generatie reuzen is meestal een manfiguur. Later krijgt hij gezelschap van een vrouwelijke partner en nog weer later komen de kinderen.

De familiebanden in de reuzenfamilies vragen om de nodige fantasie, want het uiterlijk is vaak bedrieglijk. Zo wordt de vader van de reus Pietje le Champêtre du Meyboom altijd als kind afgebeeld. Hij ziet er veel jonger uit dan zijn zoon.

Lomme, een trotse oorlogsheld uit de twaalfde eeuw die wel 5,5 meter groot is, is de zoon van de veel kleinere Pietje en Louiske de Kuulkappers.

Symboliek

De hedendaagse ontwerpers maken oude, traditionele reuzen na, maar verzinnen ook nieuwe figuren. Achter alle reuzen zit een symbolische betekenis. De reuzen verwijzen naar gebeurtenissen uit het lokale verleden van de wijk, een verleden dat voor deze gelegenheid letterlijk 'uitvergroot' is. De reuzen zijn een eerbetoon aan dat verleden, en doen in die zin dienst als een soort standbeeld.

De reuzen hebben dus een sterke gevoelsmatige en symbolische lading. Ze torenen hoog boven alles uit en domineren zo het straatbeeld.

Het zijn bovenmenselijke personages die een verband

leggen tussen heden en verleden. Ze zijn een samenbindend element in een gemeenschap die zich geworteld weet in haar tradities.

Levende folklore

De optochten trekken een groot publiek. De feesten in de wijk van Bruegel, het Brusselse centrum, trokken bijvoorbeeld in 1980 maar liefst 500.000 mensen. Het is een levende traditie, maar tegelijkertijd is het ook een toeristische attractie geworden. De VVV's behoren immers tot de meest actieve promotors van de optochten. Volgens sommigen is het feest overwoerd door de commercie. Toch is het ook een typisch volksfeest gebleven, belangrijk voor de mensen die in de wijk wonen.

Of de reuzen een toekomst hebben, zal de tijd leren. Aan het einde van onze twintigste eeuw lijken de Brusselse reuzen echter vol gezondheid en groeien ze nog steeds in aantal. Het is met recht levende folklore. De optochten horen bij onze moderne tijd. In een tijd dat de wereld steeds groter wordt, groeit ook de behoefte aan kleinschaliger gemeenschapsbanden. Dit geldt zeker voor de metropool die Brussel is geworden, als hoofdstad van Europa.

Brigitte Twyffels

Foto's: Fondation Albert Marinus

De reuzen verwijzen naar gebeurtenissen in het verleden en dienen als een soort standbeeld.

De wereldtrend is een lange ovale aardappel

Gelein Jansen: vader van aardappelras Texla

Achter mooie namen als Désirée, Doré of Bintje gaan doodgewone piepers schuil. Verschillende van deze rassen werden deze eeuw 'uitgevonden' door hobbyisten. Dat vereist veel geduld; de weg van zaadje naar nieuw ras duurt minimaal tien jaar. Maar wie slaagt kán financieel binnen zijn.

Een aardappelkweker probeert een aardappel te kweken die goed bestand is tegen ziekten, er mooi uit ziet, lekker smaakt en een hoog zetmeelgehalte heeft.

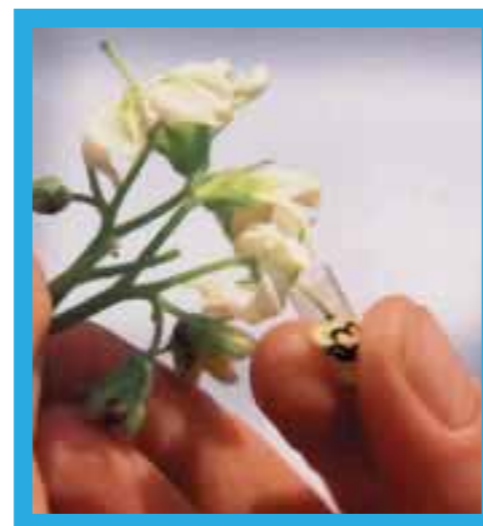
Ineke Strouken

Gelein Jansen (48) uit den Burgh op Texel is aardappelkweker, geen teler. Het verschil is dat hij altijd op zoek is naar nieuwe soorten, terwijl boeren juist bestaande rassen verbouwen. Gelein is geen kweker van beroep, maar hobbyist.

In de 26 jaar dat hij aardappelen kruist en kweekt wist hij het precies tot één, officieel geregistreerd ras te brengen. "Dat is helemaal niet slecht. Er zijn kwekers die veel langer bezig zijn en nog steeds geen ras hebben", zegt hij tevreden.

Texla

Gelein noemde zijn nieuwe ras de *Texla*, naar zijn geliefde eiland Texel. Het is overigens nog helemaal de vraag of dit ras zal doorbreken, hoewel de eerste tekenen hoopvol zijn. Dit jaar gaat er in Polen 7500 kilo de grond in en op een Iers proefveldje komt vijftig kilo te staan. Dat kán het begin zijn van een zegetocht van dit nieuwe ras.

Het stampertje van de moederbloem wordt bevrucht door het stuifmeel van de vaderplant.

Lukt dat, dan heeft Gelein zijn schaapjes op het droge. Gedurende dertig jaar na de officiële registratie van zijn ras ontvangt hij als 'uitvinder' *royalties* voor elke geoogste kilo Texla. Op een aardappelras zit dus auteursrecht, net als op muziek en boeken. Maar er moet wel 100 hectare Texla staan, wil hij er een bescheiden jaarinkomen aan over houden.

De Texla heeft een paar bijzondere eigenschappen. Zo heeft het ras na de oogst een lange rustperiode. Dat betekent dat de knollen pas heel laat de neiging krijgen om te gaan spruiten en daarom hoeft dit ras nauwelijks gepoederd te worden met anti-spruitmiddel.

Een ander gunstig kenmerk is dat de Texla extreem goed bestand is tegen de fytoftera, beter bekend als aardappelmoehheid. Deze schimmel hield in 1846 en 1847 zodanig huis in de Ierse aardappelvelden dat het land zijn fameuze hongersnood beleefde die velen de dood in joeg en anderen aanzette tot emigratie naar Amerika. Had men toen over de Texla beschikt, dan was de geschiedenis anders gelopen.

Succesvol ras

Hoe komt iemand erbij om aardappelen te gaan kruisen en kweken? Gelein Jansen wijt het aan zijn vader, die keurmeester van pootaardappelen op Texel was. "Bij ons thuis werd altijd over aardappelen gepraat", herinnert hij zich. Geen wonder dat de zoon in vaders voetsporen trad. Toen Gelein veertien was haalde hij als

Gelein Jansen

selecteur feilloos zieke planten uit het land. Later werkte hij in de Noord-Oostpolder, als assistent van de plaatselijke keurmeester. Deze man had zelf een succesvol ras ontwikkeld. Dat deed Gelein besluiten om zelf ook kweker te worden, maar niet in de Noord-Oostpolder. Hij verlangde naar zijn geliefde Texel, waarnaar hij in 1968 terug verhuisde.

Daar begon hij wat te kruisen, waar *Hettema* lucht van kreeg. *Hettema* is een handelsbedrijf in pootgoed, dat hobbykwekers begeleidt en nieuwe rassen op de markt brengt. Gelein Jansen maakte de afspraak dat de opbrengst van een succesvol ras onderling gedeeld zou worden.

Zo profiteert de hobbyist van de kennis van het bedrijf, terwijl het bedrijf voordeel heeft van de tomeloze inzet van al die liefhebbers die zich met hart en ziel in het kruisen en kweken van aardappelen hebben gestort. *Hettema's* 'hobbyclub' slaagde er sinds 1959 in om meer dan 15 nieuwe rassen te ontwikkelen.

Bevruchten

Het ontwikkelen van een nieuw ras kost veel geduldig handwerk. "Bij het

De bevruchting levert een besje op, dat na rijping

50 tot 200 zaadjes bevat.

kruisen moet je het toeval in de juiste richting sturen. Het is een kwestie van uitproberen”, zegt Gelein. Tegen september zet hij zijn eerste kruisingsschema's op papier. In de lente, als de aardappelplanten in bloei staan, kan hij die schema's gaan uitvoeren.

Simpelweg gaat het kruisen als volgt. Voorzichtig klopt hij tegen de meeldraden van de beoogde vaderplant, waardoor het stuifmeel op zijn duim valt. Het stampertje van de moeder-bloem haalt hij erdoorheen, waarna de bevruchting een feit is.

Dat gaat niet op als een late aardappel met een vroege gemixt moet worden. Als de ene plant volop in bloei staat, is de andere al lang uitgebloeid. In dat geval slaat Gelein het stuifmeel op in de koelkast, om het er uit te halen als de beoogde moederplant in bloei staat.

Aardappels met ziekteplekken, een vreemde vorm of

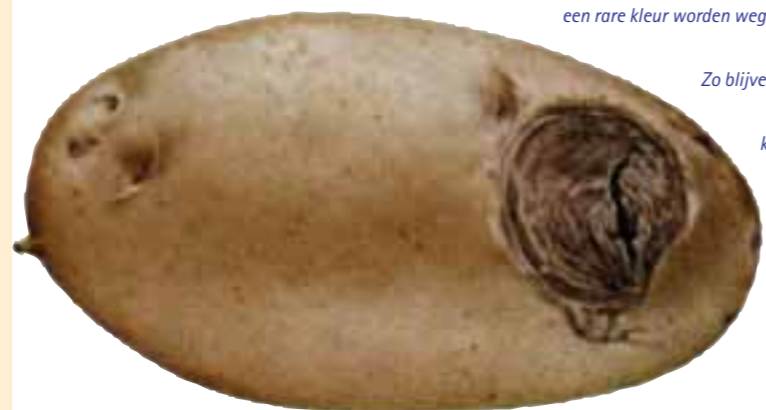
een rare kleur worden weggegooid.

Zo blijven bij het

kweken alleen

de beste

over.

Iedere kweker wil precies weten welk stuifmeel op welke stamper terecht komt. Daarom worden bij de moederplant vaak de stuifmeeldraden weggeknipt. Zo blijft alleen de stamper over, waardoor de plant zichzelf niet kan bevruchten.

Selectie

Een succesvolle bevruchting levert na een tijdje een besje op, dat sterk op een kleine tomaat lijkt. Geen gekke vergelijking, want zowel de aardappel als de tomatenplant behoren tot de familie van de nachtschade.

Het besje rijpt zo'n twee maanden aan de plant en bevat dan 50 tot 200 zaadjes. Daarin zijn de eigenschappen van vader en moeder in een nog onbekende mix aanwezig. Gelein priegelt de platte zaadjes uit de bes, spoelt het vruchtvlees eraf en laat ze goed drogen. Hij bewaart ze een half jaar in de koelkast en zaait ze het volgende voorjaar uit.

In de kas komen de plantjes op. Als ze zo'n vijf centimeter hoog zijn doet hij ze in een apart bloempotje, het verspenen genaamd. Doorgaans groeien er vervolgens één tot drie aardappeltjes in die potjes. Bij het oogsten van die kleine piepers, begint de eerste selectie al. Exemplaren met dikke pitten, een lelijke kleur of ziekteplekken gaan direct weg. Wat overblijft gaat door naar de volgende ronde.

Eigenlijk is dat selecteren een ware slachting, waarbij alleen de allerbeste overblijven. Dat blijkt wel uit het volgende voorbeeld uit Geleins kweekpraktijk. In 1988 kruiste hij een zelf ontwikkelde soort met het geregistreerde ras Mondial. Dat leverde 1222 zaad-

Veertig jaar geleden wilde iedereen een kruimige

aardappel. Tegenwoordig is een vast kokende,

ovale pieper in.

TRADITIE

Gelein Jansen heeft na 26 jaar één ras op zijn

naam staan, terwijl nog twee veelbelovende

soorten in de test-pijplijn zitten om misschien

een ras te worden.

jes op en evenzovele plantjes. Van de meeste was het blad niet in orde, of deugde vorm of kleur van de knollen niet. Zo bleven 87 goede knollen over, nog geen 10% van het begin-totaal aan plantjes.

De overblijvers moeten nu bewijzen dat ze zich in weer en wind en in de volle grond staande kunnen houden. Lukt dat niet, dan gaat de plant de vuilnisbak in. Na de oogst gebeurt hetzelfde met knollen die ziekteplekken vertonen, een vreemde vorm of een rare kleur hebben. Zo blijven opnieuw alleen de mooiste exemplaren over.

Smaakverschillen

Bij het kruisen en kweken kun je inzetten op allerlei eigenschappen: een goede ziekteresistentie, een gaaf uiterlijk, lekkere smaak, grote knollen, een hoog zetmeelgehalte, vroeg oogstbaar. Zelfs is van belang dat de knollen onderling niet te veel variatie in grootte vertonen. De handel wil namelijk knollen van gelijke grootte.

Gelein Jansen is steeds op zoek naar vroege rassen voor de export. Dat betekent dat hij zich goed moet aanpassen aan wat de consument wil en dat is overal anders. Zo willen Duitsers een gelige aardappel. Britten houden van spierwitte knollen. Nederlanders zitten er met lichtgeel tussenin. In Georgië weigeren huismoeders rooie aardappelen op tafel te zetten, terwijl ze in Bulgarije geen witte soorten lusten.

Hoe een nieuw ras zich in het buitenland gedraagt valt nooit te voorspellen. Daglengte, neerslag, temperatuur, grondsoort, alles heeft zijn invloed. Verrassend was bijvoorbeeld het partijtje Texla's dat vorig jaar naar Israël ging. Smaak en kleur van de nieuwe

oogst week duidelijk af van die in Nederland.

In den vreemde

Gelein Jansen ontvangt jaarlijks buitenlandse studenten van de Landbouwuniversiteit in Wageningen. Vaak stuurt hij hen met een maaltje van zijn aardappelen naar huis. Niet om ze op te eten, maar om ze te poten. Gelein wil precies weten hoe zijn rassen het in den vreemde doen. Zo leert hij in welk klimaat zijn aardappelen lekker gedijen.

Om die reden werkt hij sinds kort ook samen met *Agrico*, de grootste Nederlandse ontwikkelaar en handelaar in aardappelpootgoed. Het bedrijf heeft vestigingen over de hele wereld, wat het bij uitstek geschikt maakt om te onderzoeken hoe zijn rassen het doen in andere werelddelen.

Bintje

De kans dat Gelein nog eens een tweede Bintje ontwikkelt is klein. "Bintje is een superras, geschikt voor friet, chips, consumptie en verwerking tot aardappelmee. Iedere beginnende kweker wil met Bintje kruisen. Begin er maar niet aan. Ik heb het geprobeerd en ze geven alleen maar ellendige nakomelingen."

Bintje werd begin deze eeuw ontwikkeld door hoofdonderwijzer K.L. de Vries uit het Friese Suameer. Hij noemde zijn superras naar zijn beste leerling, Bintje Pebesma-Jansma. Zo'n universeel prachtras zal niet snel meer ontwikkeld worden, omdat tegenwoordig gemikt wordt op rassen die perfect zijn aangepast aan een bepaald klimaat, of een bepaalde deelmarkt.

Dat maakt de markt per ras kleiner, wat voor de kweker financieel nadelig is.

Maar aan de andere kant heeft de kweker eerder beet, juist omdat hij niet die ene geniale aardappel hoeft te ontwikkelen.

Aardappeltrends

De eisen die de Nederlandse consument aan de aardappel stelt zijn na de oorlog sterk veranderd. Dertig, veertig jaar geleden wilde iedereen een kruimige aardappel op zijn bord. Tegenwoordig zet men zijn vork liever in een vast kokende pieper. Volgens Gelein Jansen gaat de wereldtrend momenteel naar lange, ovale aardappelen. In Italië zijn ze daar altijd al gek op geweest, omdat *la mama* gewend was de knollen in lange halen van zich af te schillen. Dan moet je geen ronde piepers hebben.

Door de concurrentie van pasta en rijst, het moderne gemakvoedsel, zijn kwekers volgens Gelein gedwongen een zo simpel mogelijke aardappel te kweken. Eén die niet spruit, snel gaar is, gemakkelijk schilt en zeer smakelijk is.

Hobby

Na 26 jaar kweken heeft hij één ras op zijn naam staan, terwijl nog twee veelbelovende soorten in de test-pijplijn zitten. Wat er van zal worden is onduidelijk. Gelein zou zich best alleen met kruisen en kweken willen bezighouden, maar financieel is dat niet haalbaar.

Daarom verdient hij zijn brood elders. Drie dagen in de week vertelt hij juttersverhalen in het Maritiem en Juttersmuseum in Oudeschild. En dit jaar opent hij een nieuw luchtvaartmuseum op Texel. Kruisen en kweken doet hij 's morgens vroeg, 's avonds laat en in het weekend. Zo gaat dat al sinds 1968.

Foto's: Simon Smit, Den Burg

Van nut tot sier

Het traditionele boerenerf is aan het verdwijnen

Ineke Strouken

Een boerin die aan het werk is in de moestuin; een boer die zijn akker ploegt; iedereen kent dit soort tafereeltjes nog van oude

Vroeger hadden boerderijen meestal geen siertuin.

Voor het huis lag dan de moestuin met soms wat

bloemen tussen de groenten. Pas als het boeren-

gezin in goede doen kwam, scheidde de boer een

deel van de moestuin af om er een mooie bloemen-

tuin van te maken.

schoolplaten. Boerderij, erf en land waren één geheel.

Boer en boerin hadden daarin allebei hun vaste plaats.

Bij een boerderij hoort een erf. Daar vinden we de opslagruimtes voor de oogst, de stallen voor de dieren, schuren voor het gereedschap, maar ook de pomp, put, washok, bleek en bakhuis. Het boerenerf maakte deel uit van het boerenbedrijf. Op het erf had alles een praktische functie. Nut ging vóór sier.

Voor en achter

Boerderijen hadden een woon- en een werkgedeelte. Het woon- en werkgedeelte waren van buitenaf gemakkelijk

van elkaar te onderscheiden door de grootte van de ramen en deuren. Vóór waren de ramen groter dan achter. Het achterste gedeelte had meer en grotere deuren.

Het woongedeelte werd kortweg 'voor' genoemd. De boerin had het er voor het zeggen. 'Achter' was het werkgedeelte, waar de boer zijn bedrijf uitoefende. Via dit werkgedeelte liep het vee van de stal naar het land en vice versa. Hier werd ook de oogst opgeslagen.

De klassieke tuin heeft een simpel ontwerp: een rechthoek

of vierkant met een centraal middenpad en smalle bedden

aan weerszijden.

Ook de inrichting van de buitenruimte maakte het onderscheid tussen wonen en werken zichtbaar. Vóór lag meestal de siertuin, vóór of opzij de moestuin en achter het werkerf, met de stallen, de schuren en de mesthoop.

De formele tuin heeft ronde, drie-, vier-, of vijfhoekige

bloemperkjes, omzoomd met lage buxushaagjes of andere

randjesplanten. Daaromheen ligt grint.

Tussen boer en boerin bestond een strikte taakverdeling, ook al hielpen ze elkaar waar dat nodig was. Zo zorgde de boerin voor de kippen en beheerde het bakhuis. Ook de pomp, de bleek en het melkrek waren haar verantwoordelijkheid. Alles wat de boerin aanging, lag om praktische redenen dicht bij de keuken.

Voor de sier

De siertuin was het visitekaartje van de boerderij. Als de boerderij een siertuin had, lag hij daarom goed zichtbaar aan de weg. En hoe rijker de boer was, hoe meer geld, tijd en personeel hij had, des te meer aandacht hij eraan besteedde.

Aan de siertuin ontleende de boer zijn status. Een prachtige, weelderige tuin onderstreepte de belangrijkheid van de bezitter. Maar de grote charme van de boerentuin lag toch vaak juist in de eenvoud van zijn simpele ontwerp: een rechthoek of vierkant met een centraal middenpad en smalle bedden aan weerszijden. Deze uit de middeleeuwen stammende vorm is ideaal voor groente- en kruidentuinen en wordt nog altijd toegepast.

Vroeger ontbrak vaak de siertuin bij de boerderij. Voor het huis lag dan de moestuin met de vruchtbomen. Later groeiden er soms wat bloemen tussen

de groenten. Pas als het economisch wat beter ging, scheidde het boerengesezin een deel van de moestuin af om er een siertuin van te maken. Naarmate de siertuin belangrijker werd, verdwenen moestuin en vruchtbomen naar opzij of naar achteren.

De siertuin kreeg in sommige streken geleidelijk een duidelijker vorm, een 'formele stijl'. Kenmerkend waren de ronde, drie-, vier-, of vijfhoekige bloemperkjes, omzoomd met lage buxushaagjes of andere 'randjesplanten'. Daaromheen schelpen of grint, dat elke zaterdag werd aangeharkt. Siertuinen van dit type kwamen in diverse delen van ons land voor. Vooral in West-Nederland en het rivierengebied zijn ze bewaard gebleven. We vinden ze nog altijd in de Betuwe, de Alblasserwaard en de Vijfheren-landen.

In de negentiende eeuw ontstond in Groningen de tuin in landschapsstijl. Daar woonden de rijke akkerbouwers, die vanaf ongeveer 1850 tuinontwerpers de opdracht gaven hun tuinen aan te leggen. Deze tuinontwerpers lieten zich inspireren door de Engelse landschapsstijl. Zo ontstonden tuinen met kronkelige paden, ovale of niervormige vijvertjes en kunstmatige heuveltjes met tuinhuisjes. Ze hadden een gazon en stonden vol met rododendrons, parkbomen en heesters. De Groningers noemden ze 'slingertunen'.

Welriekende pioenen

De bloemen of planten in de siertuin moesten sterk en gemakkelijk te onderhouden zijn. De boerin had immers méér te doen dan het bijhouden van de voortuin!

Stevige, vaste planten als monnikskap, pioenroos en flox waren daarom populair. Ook het gebroken hartje, de daglie, bonte rietgras en diverse herfstasters ontbraken zelden. Akelei, brandende liefde en moederkruid verspreidden zich vanzelf. Speciaal gezaaid werden zonnebloemen, stokrozen, strobloemen, vergeetmij-nietjes en afrikaantjes.

In de negentiende eeuw ontstonden in Groningen de slingeruinen. In deze provincie woonden rijke akkerbouwers, die vanaf 1850 tuinontwerpers de opdracht gaven hun tuinen aan te leggen. Zo ontstonden tuinen met kronkelige paden, ovale of niervormige vijvertjes en kunstmatige heuveltjes met tuinhuisjes.

Het boerengezin zorgde zelf voor de zaadwinning: het zaad werd zorgvuldig opgevangen en in papieren zakken bewaard. Kwekers en zaadverkopers zijn op het platteland pas een verschijnsel van de laatste honderd jaar. Soms gaf een ambulante zaadhandelaar als extraatje bij het groentezaad wat eenjarig bloemzaad cadeau.

Op verloren hoekjes van het erf bloeide het 'onkruid'. Koekoeksbloemen langs de slootkant, fluitenkruid langs het pad en wilde viooltjes onder de hagen. Verspreid over het werkerf groeiden stinkende gouwe en brave hendrik. Rond de mesthoop gedijden brandnetels, tot ze werden afgemaaid om te voorkomen dat ze zaad zouden maken.

Schaduw en beschutting

In de siertuin groeiden niet alleen bloemen, maar ook sierbomen en -struiken. Stonden er eerst alleen maar vruchtbomen voor het huis, later kwamen daar leilinden of leipen bij. Nog later plantten siertuinbezitters parkbomen zoals rode beuk, linde en paardekastanje.

Bomen rond het huis gaven schaduw en beschutting. In weidestroken hielpen bomen rondom de boerderij ook de melkproducten op temperatuur houden,

die in de koele ruimte onder de 'opkamer' in het voorhuis werden opgeslagen. Notenbomen hielden de muggen weg van de put.

Van de vlierstruik, die op bijna elk erf groeide, werd gezegd dat hij de insecten bij de pomp verdreef en bovendien het water lekkerder maakte. De vlier is met legenden omweven. In het oosten en zuiden van ons land geloofde men, dat een vlierstruik naast deur of schuur heksen wegjoeg. Waar of niet, nuttig was de vlier in elk geval: van bloesem

en bessen werden siroop, jam en wijn gemaakt, van de jonge twijgen manden gevlecht. De jeugd sneed uit de takken fluitjes of maakte er pijl en boog van. Jonge bruidjes kregen soms een vliertak mee om op het erf te planten.

Op het erf achter de boerderij groeide vooral wat in de omgeving voorkwam. De bomen uit de streek stonden ook op het erf. Veel van het hout 'achter' werd vroeger als geriefhout gebruikt.

Meidoornhagen

Rondom de moestuin stond vaak een dichte haag van ongeveer een meter hoog. Die werd zorgvuldig bijgehouden, opdat er geen gaten zouden vallen, waar indringers, vee of wild doorheen konden. Het boerengezin moest immers zelf van de opbrengst leven.

De meidoorn- en de hulsthaag behoren tot de oudste hagen in ons land. De grote stekels van de meidoorn hielden mensen en grotere dieren tegen, terwijl de haag kleinere diersoorten als vogels en insecten beschermde. Ook de stekelige hulst-bladeren waren een moeilijk te

De boerin probeerde zoveel mogelijk zelf te verbouwen, zodat ze niets hoefde te kopen.

Boerenerven vroeger waren vrij kaal. Wel stond er de w.c. en lag er natuurlijk ook de mesthoop, waar de boer van afhankelijk was.

nemen hindernis. Later werden de natuurlijke hagen door draad en gaas vervangen.

De hagen werden soms in een bijzondere vorm gesnoeid. Niet ongewoon was bijvoorbeeld het knippen van 'koppen' op de meidoornhaag. Vormsnoei werd in ons land waarschijnlijk voor het eerst in de tuinen van de adel toegepast, die zo een mode creëerde, die later door de boeren werd overgenomen.

Geluk en bescherming

Wie aan de natuur was overgeleverd, probeerde met magie het onheil te bezweren, dat ziekten of een slechte oogst over de mensen bracht. Bij veel boeren hing de 'krudwisse', het kruidenbosje, boven de stal- of huisdeur: zeven soorten kruiden omwikkeld met zeven el lint moesten de mensen en het vee tegen rampen en ziekte beschermen. Van de krudwisse, die in katholieke streken in de kerk werd gezegend, werd ook gezegd dat hij blikseminslag voorkwam, wanneer je blaadjes ervan bij onweer in het vuur gooide. Net als de huislook, die men op het dak liet groeien.

Buxustakjes, die met Pasen waren gezegend, brachten geluk en goede arbeidsopbrengsten en beschermden huis en goed. Men stak ze achter een kruis-

beeldje, in de boter bij het paasbrood of legde ze in het kippenest. Soms werden ze ook in de akker begraven.

Lieve vrouwe bedstro

Een dokter was duur, daarom zorgde de boerin dat zij in haar hof altijd genoeg kruiden had voor de kleine ziekjes en ongemakken. Zo stond in elke boerentuin vroeger salie. Salie prikkelt de spijsvertering en verlaagt de bloeddruk. Salieblad in melk gekookt wordt ook wel slemp genoemd of saliemelk en werkt kalmerend en slaapverwekkend.

De wortels en bladeren van heemst werden tegen verkoudheid gebruikt. Er werd met alcohol en suiker ook een stroop van gemaakt, die als hoestmiddel werd ingenomen. Valeriaan gaf rust en kamille werd gebruikt tegen kiespijn. Omdat kinderen vroeger nog eens last hadden van wormpjes, liet de boerin ook altijd een plekje boerenwormkruid in haar kruidentuin staan.

Lieve vrouwe bedstro was ook geliefd bij de boerin. De plant verspreidt in gedroogde toestand een vanilleachtige geur. Daarom maakte men vroeger zakjes met bloemen om tussen het linnen goed te leggen. Ook vulde men de beddezak of het matras met lieve vrouwe bedstro. De geur zou de vlooiën afschrikken. Lieve vrouwe bedstro zou

ook kwade krachten afweren. Daarom legden moeders altijd een takje in het bedje van hun pasgeboren kindje en deed de vrouw na haar kraambed nog een tijdje takjes van de plant in haar klompen.

Functioneel

Zo had alles op het boerenerf zijn functie. De moestuin zorgde voor groente en fruit het hele jaar door, de kippen zorgden voor eieren, bij noodweer en ziekte kon de boerin terecht in haar kruidentuin en hout voor de kachel leverden de struiken achter op het erf. De boerin hoefde daarom niet vaak naar de winkel.

De weelderige bloementuinen die je nu soms bij boerderijen ziet, zijn dus niet traditioneel. Pas als de boer in goede doen kwam, werd er een siertuin aangelegd. En ook dan gold: het moest praktisch zijn en niet te veel werk met zich meebrengen.

Foto's: Landelijke Werkgroep Boerenerven

Traditionele boerenerven verdwijnen snel. Daarom heeft de Landelijke Werkgroep Boerenerven een handleiding samengesteld om nog bestaande oude erven te inventariseren. Tel. 030-2319997.

SPREEKWOORD

w a a r w o o r d ?

In spreekwoorden en gezegden legden onze voorouders hun levenservaring vast. Deze gezegden hebben vaak met dieren te maken. Klopt het wat deze wijsheden zeggen? De rubriek 'spreekwoord, waar woord?' onderzoekt het waarheidsgehalte van spreekwoorden en gezegden.

Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is

Met deze zegswijze geeft men aan dat elk mens zich op zijn eigen wijze uit. De manier waarop hij zich uitdrukt heeft alles te maken met zijn aard, zijn karakter, zijn beschaving en ontwikkeling.

Tegen dit spreekwoord bestaan biologische bezwaren, want grofweg de helft van alle vogels zingt namelijk niet. Op enkele uitzonderingen na, zoals het roodborstwijfje, zingen vogelvrouwtjes al helemaal niet. De mannetjes bakenen met hun zang het territorium af en verdedigen zo hun gebied. Ook vertelt het mannetje al zingend aan rondzwervende wijfjes dat hij beschikbaar is en een broedgebied bezit.

Veel in dit zanggedrag is erfelijk bepaald, maar er kan en moet vaak nog heel wat worden bijgeleerd. Niet alle roodborstjes zingen bijvoorbeeld precies hetzelfde: ze leren de zang van hun vaders, maar de melodie blijkt van streek tot streek te verschillen. Echter als de onderlinge zangverschillen te groot worden binnen een soort, kan dat de paring tegenhouden.

Dit gedrag geldt in eerste instantie voor de zangvogels. Toch spelen ook bij vocaal minder bekende soorten zanggeluiden een belangrijke rol.

Zo doof zijn als een kwartel
Deze uitdrukking gaat uit van de foutieve veronderstelling dat kwartels doof zouden zijn. Kwartels vallen door hun schutkleur nauwelijks op. Daarom blijven zij bij dreigend gevaar doodstil zitten en vliegen zij pas weg als je ze heel dicht genaderd bent. Onze voorouders meenden om die reden dat de dieren doof of op zijn minst hardhorend waren. Dat is onjuist.

Zo blind als een mol
Ook deze zegswijze is gebaseerd op een verkeerde waarneming, want er zijn wel degelijk mollen die kunnen zien. Hun kleine oogjes zijn echter onder hun haren verborgen, wat wel nodig is bij al dat wroeten in de grond. In zuidelijke streken zijn de ogen soms door de huid bedekt en de beestjes die dat hebben, zien vanzelfsprekend niet of nauwelijks. Het zullen dan ook wel deze mollen zijn waarop het spreekwoord is gebaseerd.

Slapen als een marmot
Met deze uitdrukking geeft men aan dat iemand geniet van een lange vaste slaap. Marmotten staan inderdaad

bekend om hun extreem lange en diepe winterslaap.

De Alpenmarmot bijvoorbeeld is een groot knaagdier, dat voorkomt in de Europese hooggebergten. Zij leven daar op een hoogte van 1400 tot 2500 meter. Zij voeden zich met gras, allerlei kruiden en wortels en krijgen daardoor een flinke speklaag voor als de winter aanbreekt. Tegen die tijd graven ze een diep hol en sluiten de ingang af. Dan begint de winterslaap. Dat is niet zo maar een slaapje in de winter, zoals bij de das of de beer, die zo nu en dan wakker worden. De winterslaap van de marmot begint namelijk al in oktober en duurt onafgebroken zeven tot acht maanden.

Zijn lichaamstemperatuur daalt daarbij tot ongeveer 9 graden Celsius. Ademhaling en bloedsomloop verminderen sterk. De marmot komt in een toestand die op een narcose lijkt. Omdat de stofwisseling veel minder functioneert, is de speklaag voldoende voor al die wintermaanden. Tussen april en mei worden de dieren weer wakker, want dan begint de paartijd.

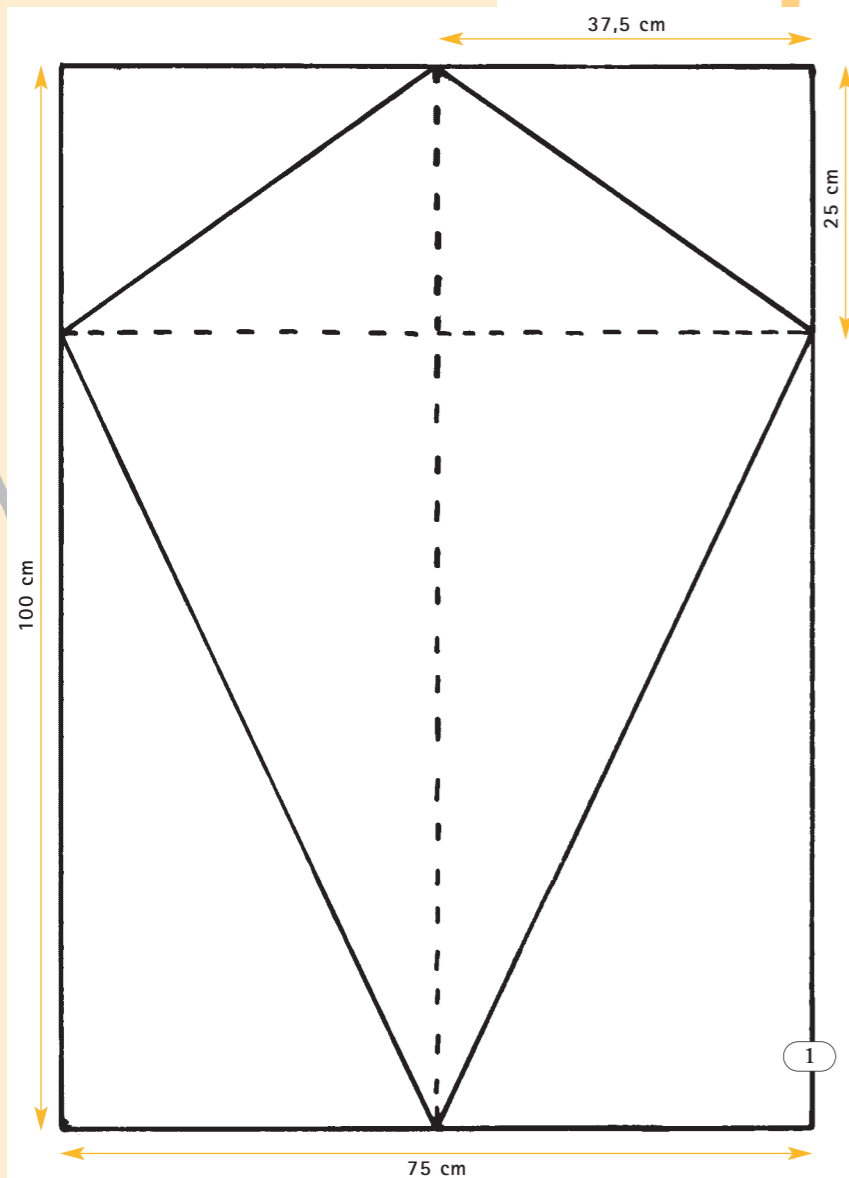
Dat is struisvogelpolitiek
Met deze uitdrukking duidt men een politiek aan waarbij men de problemen die opdoemen en de gevaren die dreigen, gewoonweg niet wil onderkennen. Men sluit als het ware de ogen voor alle moeilijkheden die toch duidelijk aanwezig zijn. De zegswijze is gebaseerd op het foutieve volksgeloof dat de struisvogel zijn kop in het zand steekt in de hoop dat zijn achtervolgers hem dan wel niet zullen zien.

Struisvogels behoren tot de loopvogels, ze zijn wel 2,5 meter hoog en wegen zo'n 125 kilogram of meer. Zij leven op de Afrikaanse steppen en daar ze niet kunnen vliegen moeten ze heel hard kunnen lopen om niet ten prooi te vallen aan roofdieren. Dankzij hun machtige sterke poten ontwikkelen zij een snelheid van circa 70 km per uur. Omdat struisvogels hun voedsel op de grond zoeken, lijkt het alsof zij hun kop in het zand steken. En dat zal hoogstwaarschijnlijk de onjuiste gedachte gewekt hebben dat de struisvogel bij gevaar zijn kop in het zand steekt.

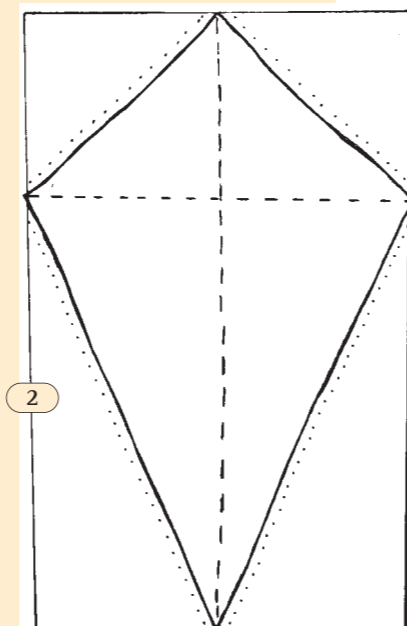
Girbe Buist

CREATIEF

Vlieger

Hoelang kinderen al vliegers is niet bekend. Wel weten we dat men in China al heel lang vliegers maakte in de vorm van draken. Deze draken werden boven het huis opgelaten, in de hoop dat zij het huis tegen boze geesten zouden beschermen. In Nederland werd vooral met kruisvliegers gevliegerd. Hoewel het vroeger speelgoed voor jongetjes was, kunnen meisjes nu ook veel plezier aan het maken en oplaten van vliegers beleven.

DITIE

Hoe maak ik een kruisvlieger?

Stap 1

Neem de vlieger van tekening 1 over op een vel vliegerpapier met de daarbij behorende afmetingen. Teken een overlap van 1,5 centimeter en knip de vlieger op de stippellijn uit. (zie tekening 1 en 2)

Stap 2

Neem ongeveer 4 meter touw en plak dit met velpon in de overlap. Begin en eindig onderaan. Laat op iedere hoek een lus van ongeveer vijf centimeter over. Leg in elke lus een knoop (ook in de vrijhangende lijn onderaan). Let op: het papier mag niet uitscheuren als je aan de lussen trekt. (zie tekening 3)

Stap 3

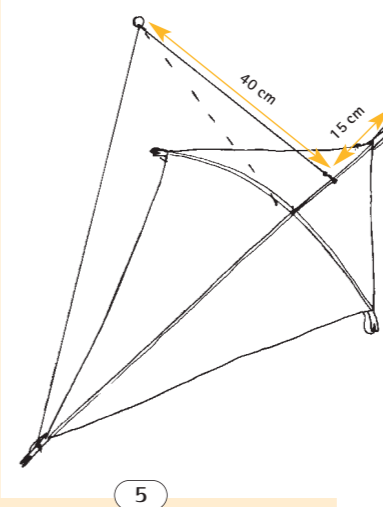
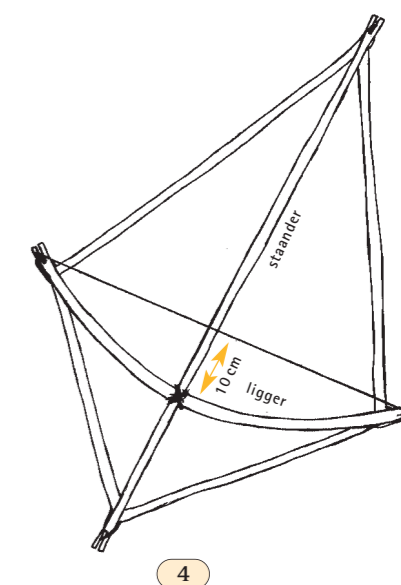
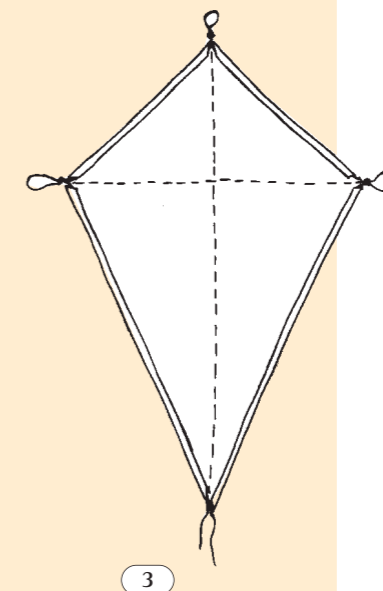
Zaag in het latje voor de ligger een gleufje. Schuif de lus er in. Zaag het latje af en zaag dan pas een gleuf in het andere uiteinde. Span het vliegerpapier. (zie tekening 4)

Stap 4

Maak aan beide uiteinden twee gleufjes in de staander. Met de stukjes touw onderaan span je de vlieger strak. Maak vervolgens een spanlijntje tussen de uiteinden van de ligger. De ligger trekt in een boog naar achteren. De afmeting van het midden van de staander tot het spanlijntje is ongeveer 10 centimeter. (zie tekening 4)

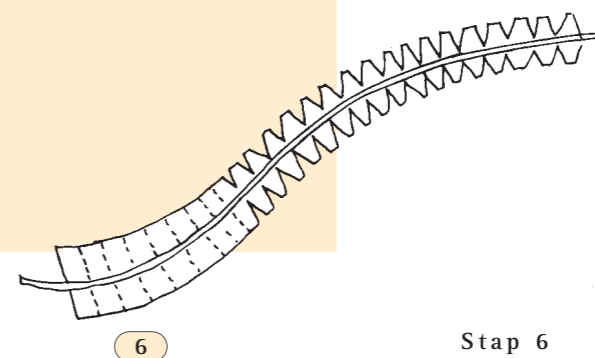
Stap 5

Prik twee gaatjes (15 centimeter vanaf de bovenkant) in de vlieger. Plak ter versteviging een extra stukje vliegerpapier aan de achterkant. Bevestig een stuk touw aan de onderkant van de vlieger en door de gaatjes aan de staander. (Voor de plaats van het ringetje: zie tekening 5.) Maak aan het ringetje dun nylontouw vast om de vlieger de lucht in te krijgen. (zie tekening 5)

Benodigdheden:

- meerdere kleuren vliegerpapier
- henneptouw (niet te dik)
- 2 latjes/bamboestokken (ongeveer 5 mm dik en 1 m lang)
- 4 meter bailléband
- ijzeren ringetje
- schaar
- velpon
- lineaal
- potlood
- zaag
- nylontouw

Stap 6

Knip een strook vliegerpapier van ongeveer twee meter lang en 10 centimeter breed. Voor een mooi effect kun je verschillende kleuren papier op elkaar plakken. Plak aan beide kanten in het midden bailléband. Knip de strook papier in. Plak de franjestaart aan de vlieger. (zie tekening 6)

Elsa Reicheld

ACTUEEL

Jan Klaassen

Bij poppenspel denken mensen snel aan kindervoorstellingen, maar in grote delen van de wereld is het een vermaak waaraan ook de volwassenen veel plezier beleven. Er worden verhalen verteld en thema's aangesneden die juist hen aanspreken. Van de poppenspeler worden soms ongelooflijke technische vaardigheden verlangd, die alleen volwassenen op waarde kunnen schatten.

De poppenspeler in het Javaanse wajangtheater bijvoorbeeld moet de verhalen uit het hoofd voordragen in het Oudjavaans, een taal die niemand meer spreekt. Aan de traditionele dialogen mag hij geen woord veranderen. Elke pop moet hij een eigen stem geven die past bij het karakter. Dat is een geringe opgave want soms spelen meer dan honderd poppen in een stuk mee. Voor het publiek zijn de uren lange Oudjavaanse teksten een hele zit. Ze verstaan er niets van, maar kennen wel de verhalen en personages. Moeilijke dingen worden zo nodig door clowns uitgelegd.

In Vietnam is de leerschool van poppenspelers niet minder grondig. Het poppenspel wordt er uitgevoerd in een vijver of waterbassin. De poppenspelers staan tot hun middel in het water. Ze bewegen drijvende poppen op afstand door middel van vier meter lange houten of bamboe stokken. Aan het ene eind is de pop bevestigd, aan de andere kant staat de speler. Voor sommige tafereel, zoals dansscènes met leeuwen of feeën, worden hele groepen poppen op een raamwerk bevestigd dat onder water langs draden wordt voortgetrokken. Het leren besturen van zulke massascènes vergt jarenlange oefening, maar het effect is spectaculair.

Jan Klaassen stelt twee vrienden voor: Sigi, de buffel uit Mali met een aapje op zijn rug en Krishna uit India.

Krishna, één van de hoofdpersonen uit het Mahabharata. Dit klassieke epische verhaal wordt in veel Arabische landen verteld met behulp van een poppenspel.

Turkse poppentheater. Daar is Karagöz de sleutelfiguur, een volksjongen van zigeunerafkomst. Net als Jan Klaassen is hij gebocheld en zit hij altijd op zwart zaad. De bochel maakt Karagöz en Jan Klaassen grappig, maar geeft hen bovendien de vrijheid om ongestraft alle mogelijke kritiek uit te spreken. Karagöz' tegenspeler is het keurige heertje Hacivat. Die denkt dat hij slim is, maar hij wordt door Karagöz altijd weer op de hak genomen.

Er zijn veel overeenkomsten tussen Jan Klaassen en zijn Turkse collega. Zo wordt bij beiden volop komisch gebruik gemaakt van racistische en seksistische vooroordelen. Zoals Katrijn onophoudelijk naar de fles grijpt, scheldt en haar man slaat, zo zijn in het Turkse poppenspel alle vrouwen onverbetterlijke roddelaarsters. Ze dragen zelfs allemaal precies dezelfde naam, Zenne, of ze nu dochter of moeder, geliefde of lichte vrouw zijn.

☞ Elisabeth den Otter, *Verre vrienden van Jan Klaassen* (Amsterdam 1995). Het boek begeleidt een gelijknamige tentoonstelling in het Tropenmuseum (tot en met 1 september 1996)

Zelf dokteren met kruiden

Eén van de redenen om tropische regenwouden te beschermen, is hun rijkdom aan geneeskrachtige planten. Traditionele genezers boeken daar vaak aardige tot zeer aardige resultaten mee. Westerse farmaceutische bedrijven hebben dat inmiddels ook door en sturen antropologen, biologen en scheikundigen voor onderzoek de bush in.

Maar eigenlijk hoef je voor geneeskrachtige planten niet zo ver weg. Ze komen in elke tuin, berm of slootkant voor. Vroeger maakten de mensen daar zelf geneesmiddeltjes van, waarmee ze kleine kwaaltjes bestreden. De receptuur daarvoor ging over van moeder op dochter en van buurvrouw op buurvrouw; precies zoals recepten voor appeltaart of vlierbessenjam van hand tot hand gingen.

Omdat we sinds enkele decennia liever in de pillenkast graaien dan ons tot Moeder Natuur te wenden, is de kennis van dergelijke middeltjes bijna verdwenen. Het boek *Kruidengeneesmiddelen zelf maken* haalt die kennis weer terug. Het boek beschrijft hoe je van zestig veelgebruikte en veelzijdige kruiden geneesmiddelen kunt maken.

Het boek geeft bijvoorbeeld een recept voor shampoo van rozemarijn en brandnetel die je van je roos afhelpt. Meng 25 gram rozemarijnbladeren, 10 gram verse en goed gewassen brandnetelwortel, vijf druppels *tea tree*-olie (gekocht), 25 gram zachte zeep, 100 ml methylalcohol en 350 ml water in een grote fles. Laat dat twee weken staan en schud dagelijks. Na twee weken de inhoud zeven en met de verkregen shampoo twee maal in de week je haar wassen.

Voetschimmel is een kwaaltje, dat bestreden kan worden met een zalfje van goudsbloem en *tea tree*. Dat laatste is een ontsmettende olie van de Australische *tea tree*. Het recept begint met het maken van goudsbloemolie 'volgens de koude methode'. Een pot, tot de rand toe gevuld met verse goudsbloemhoofdjes, wordt volgegoten met koudgeperste saffloer- of walnotenolie. Laat dit op een zonnige plek drie weken staan en zeef de inhoud in een geleef.

Verwarm nu 25 ml van deze goudsbloemolie in een pan. In een andere pan smelt u au *bain marie* acht gram bijenwas met evenveel wolvet. Haal de pannen van het vuur en meng alles door elkaar. Laat het mengsel afkoelen, maar niet stollen en voeg er 5 ml *tea tree*-olie aan toe. Giet alles in een gesteriliseerde, donkere glazen pot en u hebt een prettig zalfje gebrouwen.

Het prachtige geïllustreerde boek pretendeert gelukkig niet dat ook uw acute blindedarmonsteking met de juiste thee te genezen valt. Het boek waarschuwt juist tegen te lang zelf dokteren en noemt ook de schaduwkanten van sommige planten. Zo kunnen bernagie, duizendblad, hop, kamille en sleutelbloemen uitslag veroorzaken en zijn de bessen van de wolfskers zelfs dodelijk. Maar wie de aanwijzingen in het boek opvolgt, kan met een gerust hart wat experimenteren. En als het allemaal niet helpt, is het toch leuk geweest om zelf een zalfje te maken van paraffinewas, een tinctuur van alcohol of een siroop van honing en rietsuiker.

Tot slot nog twee huis-tuin-en-keuken-middeltjes om de libido te stimuleren. Voor de dames luidt het recept als volgt. Drink driemaal daags een kopje thee, gemaakt van twee theelepels

van het volgende mengsel: 40 gram frambozenblad, 20 gram brandnetel, 15 gram rozemarijn, 15 gram abrahamsboombessen en 10 gram gedroogde pepermunt.

Voor de mannen geldt een ingewikkelder recept. Doe 10 gram gedroogde kaneelschors, evenveel *wu wei zi* (de gedroogde bessen van een Chinese plant) en een halve liter water in een pan. Laat dit mengsel een kwartier doorkoken. Doe 15 gram *turnera diffusa* in een theepot en giet het kokende goedje hier op. Laat het geheel tien minuten trekken en zeef het. Bewaar de drank op een koele plaats en - heren - drink driemaal daags een wijnglas voor de maaltijd.

Als de verminderde libido door uitputting en stress veroorzaakt werd, dan kunt u ook uitwijken naar een massage met opwekkende jasmijnolie; misschien dat dan van het één nog het ander komt.

☞ Penelope Ody, *Kruidengeneesmiddelen zelf maken. Een praktische handleiding voor een goede gezondheid* (Baarn 1995) Tirion ISBN 90 5121 603 3

GASTRONOMIE

Bloemendiner

Bloemen zijn mooi om naar te kijken, maar sommige bloemen zijn ook lekker om te eten. Wij denken er niet aan om viooltjes door de sla te doen, toch wist de boerin vroeger deze fleurige bloementjes bij de maaltijd te gebruiken.

Oostindische kers bijvoorbeeld was ook een geliefde plant om te eten. Kinderen snoepten deze naar honingsmakende bloem graag. Zo zijn veel meer bloemen in de maaltijd te verwerken. In de sla, als garnering, om te glazuren etc.

Vorig jaar zijn we met de Academie voor Cultuur en Gastronomie naar Twente geweest om historische tuinen te gaan bekijken. De kok van hotel *De Zwaan* in Delden maakte toen voor ons een bloemendiner. Wij mochten van hem zijn recepten voor *Traditie* gebruiken.

Bloemensalade

Diverse soorten salade met rauwkost, onder andere eikebladsla, lollo rosso, batavia, rode sla, tomaat, komkommer, plakjes champignon, gele paprika, alfalfa.

Het geheel over het bord verdelen naar eigen creativiteit. Versieren met heemst, slaapmutsje, bernagiebloe en oostindische kers.

Dressing

Appelazijn, suiker, gembernat, zout/peper, olijfolie, citroensap en appelbloesemesprit.

Kalfsbouillon

Kalfsbotten, bouquet garni (wortel, prei, tijm, bleekselderij, peterselie, laurier, kruidnagel).

De botten in de oven bruinen, opzetten met koud water, langzaam aan de kook brengen.

Afschuimen, bouquet toevoegen en het geheel circa 4 uur laten trekken, regelmatig afschuimen en dan door een doek zeven, op smaak brengen met zout en peper, kappertjes toevoegen en ossetong.

Kalkoen

Kalkoenfilet circa 150 gram, zalm circa 40 gram.

Kalkoenfilet insnijden tot een soort envelop. Verse zalm erin stoppen, kruiden met zout, peper en paprika, door de bloem halen en circa 6 minuten bakken aan weerskanten.

Saus

Room, droge vermout, 4 draadjes saffraan (stamper van krokus). Het geheel inkoken tot sausdikte, op smaak brengen met iets suiker, zout en peper.

Bij de kalkoen kunt u verse groenten in verschillende kleuren met bijvoorbeeld aardappelkoekjes serveren. Vergeet niet ter garnering een paar viooltjes en fuchsia's op het bord te schikken.

Rozentaartje

Volgens basisrecept bavarois maken, deze wordt geparfumeerd met een destillaat van rozeblaadjes. Een vorm bekleden met dunne plakjes cake. Deze besprenkelen met het rozendestillaat, hierin de bavarois laten opstijven en dan storten. Het geheel geleren met een rozengelei.

Saus

1 liter melk koken met vanillestokjes, 20 minuten laten trekken, zeven, 4 eidooiers toevoegen en tegen de kook aan laten binden, afkoelen.

Ineke Strouken

SH

Het land waar de tijd stil stond

Tot voor kort zat Jemen potdicht. De imams die er de macht uitoefenden, hadden geen behoefte aan buitenlandse pottekijkers, evenmin als de nomadenstammen in de woestijngebieden.

Een overnachting in de woestijn is onvergetelijk, want nergens zie je zulke mooie heldere sterrenhemels. De temperatuur is er 's nachts rond het vriespunt, overdag oplopend tot ruim 40 graden. Aan de rand leven nog kamelen, in het midden zie je alleen wat slangen, vogels en insecten.

De eerste reis- en fotoreportages over het land zijn in de jaren zeventig verschenen. Dat maakte velen nieuwsgierig. Toch wordt Jemen nog steeds maar mondjesmaat door toeristen bezocht.

Bergachtige hoogvlakten
Het Jemenitische landschap is adembenemend mooi en zeer afwisselend. Het land herbergt bergachtige hoogvlakten, maar ook dorre zandwoestijnen. Elders zorgen stijgingsregens weer voor een weelderige plantengroei, waardoor het land de bijnaam 'het groene land van Arabië' kreeg.

Behalve het landschap, wijkt ook de architectuur totaal af van wat we in Nederland kennen. In de Tihama, de kuststreek, doen de huizen Afrikaans aan. Hier woont een negroïde bevolking, afstammend van ex-slaven en handelaren uit Oost-Afrika in ronde of vierkante rieten hutten. Vrouwen, kin-

Jemen

deren en mannen hebben ieder hun eigen verblijven.

Lemen toren

De architectuur in de berggebieden is echt spectaculair. De bevolking woont hier in torens van (bak)steen en leem, die tot negen verdiepingen hoog zijn. De bouwmethode dateert al van ver voor onze jaartelling. Shibam, een beroemde stad in het zuiden staat vol met dergelijke torens en kreeg daarom de bijnaam 'het Manhattan van de Zuiden'.

De torens herbergen één grootfamilie: man, vrouw, de zoons met hun vrouwen en hun kinderen. De begane grond is stal, opslagplaats, winkel of werkplaats. De bovenste verdieping, *de mafraj*, is de rustkamer van de mannen. Op de tussenliggende verdiepingen liggen de keuken, de slaapvertrekken en de kamer om in te bidden.

In de binnenstad van Sana'a, de grootste stad van Jemen, mogen alleen huizen in de authentieke stijl, gebouwd met traditionele materialen staan. Sana'a wordt dan ook wel het grootste openluchtmuseum van de Arabische wereld genoemd. De UNESCO riep de binnenstad uit tot cultureel erfgoed van de mensheid.

Bedekte armen

Vooral in het zuiden zijn de mensen heel open en vriendelijk. De vrouwen dragen geen sluiers, de kinderen zijn nieuwsgierig en willen graag hun

Engels oefenen. Noordelijker en hoger in de bergen is de bevolking wat afstandelijker. Niet zozeer onvriendelijk, maar afwachtend.

De meeste Jemenieten zijn uiterst hoffelijk tegenover vreemdelingen, zeker als dezen zich enigszins aanpassen aan de lokale gebruiken. Dat betekent voor een vrouw dat ze haar schouders bedekt houdt en een lange broek, of een rok tot onder de knieën draagt. In de woestijn bij de nomaden is ook een hoofddoek gewenst. Die sla je er overigens vanzelf wel om, want het is een prima bescherming tegen het overal kruipende zand.

Verboden te kussen in het openbaar

In Jemen leven de beide seksen streng gescheiden. Elkaar omhelzen, kozen en

De mannen dragen meestal een witte jurk, met daaroverheen een colbertje. Om het middel hebben ze een fraai geborduurde band. Daarin steekt een kromdolk, de *djambija*. Elke man heeft er één, en ook de jongetjes.

De architectuur in de berggebieden is heel bijzonder. De bevolking woont in torens van (bak)steen en leem. Deze bouwmethode dateert al van ver voor onze jaartelling.

De mannen kauwen de jonge verse blaadjes van de *qat* plant fijn tot een soort kauwgombal, stoppen dat in de linkerwang en drinken daarbij veel water. Bij het *qat* kauwen hoort ook het roken van de waterpijp.

kussen gebeurt nooit in het openbaar. Twee mannen die hand-in-hand over straat gaan, schokt echter niemand.

De positie van de vrouw is gecompliceerd. Ze kan bijna elke baan uitoefenen, maar omdat 93% van de vrouwen analfabeet is, heeft slechts krap twee procent van de Jemenitische vrouwen een baan buitenshuis.

In de stad gaan de vrouwen meestal gesluierd over straat. Op het platteland wordt de sluier nauwelijks gedragen, maar wel de zwarte overkleding. Wat de westerling niet weet, of in ieder geval niet ziet, is dat onder die sombere zwarte overkleding de vrouwen sexy, felgekleurde jurken met lovertjes en gewaagde splitten dragen. Dat moois reserveren ze echter voor hun mannen, als ze in de huiselijke sfeer zijn. Alleen in het kustgebied gaan de vrouwen openlijk in hun kleurrijke dracht over straat.

Officieel is het de mannen toegestaan meer dan één vrouw te hebben, tot vier toe. Maar de vrouwen hebben recht op echtscheiding, waar een groot deel van hen, 20%, ook gebruik van maakt. Op het platteland draait de economie vooral op de vrouwen. Zij doen er driekwart van het boerenwerk, plus het complete huishouden en de opvoeding van de talrijke kinderen.

Qat kauwen

Een reden dat ze zo hard werken is dat de mannen zich na de lunch terugtrekken in de mooie kamer, de *mafraj*, van een gastheer. Deze maakt thee en zet de waterpijp klaar. Langzaam druppelen zijn gasten binnen, die allemaal een bosje takjes in de hand hebben. De blaadjes ervan zullen die middag nog in de mond vermalen worden tot een soort kauwgomballen.

De blaadjes heten *qat* en het is de nationale drug van Jemen. Het is duur spul; de mannen verkauwen elke maand een kwart, soms de helft van hun gezinsinkomen. *Qat* maakt de tongen los en verdriift honger en slaap. Wie om een uur of vijf niet stopt met kauwen, kan gegarandeerd 's nachts de slaap niet vatten. Gematigd *qat* kauwen maakt de geest scherp. In ieder geval levert het een droge keel en groene tanden op.

Wie in het Arabische land Jemen rondreist, ziet een prachtige natuur, adembenemende architectuur en een dagelijks leven dat totaal afwijkt van dat in Nederland. Het is een land dat haar eigen traditionele cultuur zonder veel westerse invloeden heeft weten te bewaren.

Martin Jansen

In opdracht van Traditie organiseert de Stichting Cultuur Producties een aantal speciaal samengestelde rondreizen door Jemen.

Voor meer informatie: 030-2319997.

Wat enigjes

Camp: van exclusieve trend naar massacultuur

Ed Mather

Vorig jaar op koninginnedag in Utrecht zag ik op een van de vele podia in de stad zo'n twintig dames in het zwart, die vol overgave stonden te zingen. Het bleek het vrouwenkoor 'De Weduwe' te zijn, gespecialiseerd in smartlappen en zeemansliederen. Van het podium klonken de 'Klokken van Arnemuïden' en natuurlijk ook het 'Ketelbinkie'.

De betekenis van camp ligt op het terrein van de smaak en de cultuur en op het terrein van de seksualiteit.

Iedereen kent wel dat droeve lied van de kleine straatjongen uit Rotterdam, die voor de eerste keer naar zee ging en nooit van haaien had gehoord. Het liep, zoals bekend, slecht af: de haaien kregen hem te pakken en zijn arme moeder, die hij bij het afscheid niet had durven zoenen, bleef eenzaam zonder een cent achter. Het koor had er duidelijk lol in; ook het publiek amuseerde zich kostelijk en de

stemming kon niet beter: Iedereen zong, klapte en deinde enthousiast mee op de maten van de muziek. Het zeemansleed, dat de liedjes bezongen, werd niet al te ernstig opgevat. Het stond als het ware tussen aanhalingstekens en de milde parodie van de in het zwart gestoken 'weduwes',- allemaal zo rond de dertig of iets daarboven-, gaf aanleiding tot veel vrolijkheid.

Kunst of kitsch

Er was een tijd dat de vertolkers van zeemans- en levensliederen het allemaal nog serieus bedoelden. Johnny Jordaan of de Zangeres Zonder Naam méenden wat ze zongen. Alleen: de één hield ervan en de ander niet. Je kon je laten meeslepen door het menselijk leed, dat in het levenslied werd bezongen en samen met de vertolker of vertolkster tot tranen geroerd zijn, òf, diep

Het levenslied is niet langer kitsch maar camp.

gegeneerd door zoveel valse sentimenten, je neus ophalen voor het genre.

Want wat de mensen met een 'goede smaak' stoorde aan het levenslied was nu juist die overdaad aan tentoongespreid gevoel. Overdaad schaadt. Dat geldt voor bijna alles in het leven. Het gold tot voor kort ook voor de manier waarop er gekeken werd naar kunst. Kunstuitingen die geen máát wisten te houden, waarin er sprake was van een teveel aan gevoelens en emoties, getuigden van slechte smaak. De smartlap, het levenslied, het zeemanslied: dat alles was geen kunst maar kitsch.

Die tijden zijn voorbij. Voor het sophisticated publiek met de goede smaak is het levenslied niet langer kitsch maar 'camp'. Vooropgesteld natuurlijk dat je er op de juiste manier mee om gaat en niet simpel bezwijkt voor de emotionele overkill, die de smartlap eigen is.

De campliefhebber wendt de blik dus niet langer in ontzetting af van kunstuitingen die door hun ontbrekend maatgevoel grotesk dreigen te mislukken. Integendeel, hij houdt er van. Hij stopt zijn oren dan ook niet langer toe bij het horen van een smartlap, maar zingt, met een vette knipoog naar de Zangeres Zonder Naam of Johnny Hoes, naar hartelust mee. Waarbij de echte (of toch op zijn minst als echt ervaren) emotie allang heeft plaats gemaakt voor een alleen maar doen-als-of.

Flirten met kitsch

Een van de eersten die smaakverandering opmerkte en daar al in 1964 in een beroemd geworden artikel aandacht aan besteedde, was de Amerikaanse schrijfster Susan Sontag. In haar *Notes on camp* wees zij er op dat er niet alleen een goede en een slechte smaak bestonden, maar dat er kennelijk ook nog iets anders was daar tussenin: een goede slechte smaak. Daarvan getuigden bijvoorbeeld de filmkritieken in de kranten, die Sontag las, en die koppen hadden als: 'De tien beste slechte films die ik ooit gezien heb'.

Camp, noteerde Susan Sontag al in 1964, is de liefde voor het buitensporige en de overdrijving, vooral wanneer die overdrijving, zoals in bepaalde kunstuitingen, van zichzelf niet weet en dus naïef is. Camp is dus, volgens de meest gangbare definitie, een flirten met kitsch, waarvan immers de overdrijving en het ontbrekende maatgevoel de belangrijkste eigenschappen zijn.

Maar anders dan de liefhebber van kitsch is de liefhebber van camp er zich van bewust dat kitsch door te overdrijven de grens van het groteske overschrijft. Waar de liefhebber van kitsch zich nog naïef vereenzelvigde, bewaart de liefhebber van camp liever afstand. Zijn omgang met kitsch wordt gekenmerkt door ironie. Het pathos van de overdrijving wordt een bron van hilariteit: de campliefhebber ergert zich niet aan een vrouw, die gekleed in een jurk van drie miljoen veertjes over straat gaat. Hij gniffelt.

Homocultuur

In de tijd dat Susan Sontag haar opstel schreef, beperkte dat gniffelen zich nog voornamelijk tot een selecte groep van voornamelijk homoseksuele mannen in de grote steden van de Verenigde Staten. Daar, in die stedelijke homoseksuele cultuur, ligt de oorsprong van camp.

Want die bijzondere manier om naar de dingen te kijken, de smaak van camp, was volgens Philip Core, die er een encyclopedie over samenstelde, vooral een produkt van het maatschappelijk en intellectuele isolement waarin homoseksuelen zich tot diep in de jaren zestig bevonden. Bij hun culturele en seksuele identiteitsvorming speelde camp een belangrijke rol.

Travestie

De betekenis van camp lag dan ook van het begin af aan op twee terreinen, op het terrein van de smaak en de cultuur en op het terrein van de seksualiteit.

Lag de betekenis van camp op het terrein van de smaak, dus in het sprongtje over de verbarrikadeerde grensovergang tussen kunst en kitsch, op het terrein van de seksualiteit vervaagde camp de grenzen van het mannelijke en het vrouwelijke door een parodistisch spel met seksuele identiteiten, door maskerade en travestie.

Ook daarvan lag de oorsprong weer in de maatschappelijke onderdrukking en niet-aanvaarding van de homoseksualiteit, die maskerade en verhulling immers tot een noodzaak maakten. Maar tegelijkertijd hadden homo-

De oorsprong van camp ligt in de
maatschappelijke onderdrukking
van homoseksualiteit.

lang, week in week uit, vanaf het televisiescherm tegemoet komt, hoeft ook wat mij betreft niet meer zo nodig.

Nu de vernieuwende rol van camp lijkt te zijn uitgespeeld en het verschijnsel tot een postmoderne vorm van massavermaak is gedegradeerd, blijft toch voornamelijk irritatie over. Zelfs Susan Sontag had er, lang voordat camp zijn huidige vulgaire gedaante aannam, al de nodige moeite mee. Begrijpelijk, want door zijn aangeboren neiging overal de lol en nergens de ernst van te willen inzien, blijft camp hoe dan ook de nodige weerstand oproepen.

‘Wat enigjes’
‘Wat tragisch bedoeld is blijkt onvermoede komische kanten te bezitten’ schrijft Koos Neuvel in *Wetenschap, Cultuur en Samenleving*: ‘Camp belichaamt een hedonistische levenshouding: uit het meest onwaarschijnlijke valt nog het nodige plezier te peuren.’

Daarin lijkt de camp-mens van de jaren negentig toch nog het meest op Wammes Waggel, die het leven maar ‘wat enigjes’ vond en niets liever deed, en ook niets anders kon, dan zoveel mogelijk lol maken. Maar, het moet gezegd: met de afgrondelijke onnozelheid van Martin Toonders stripfiguur heeft de camp-mens van tegenwoordig allang afgerekend.

Zijn huidige populariteit dankt camp vooral aan het wijd verbreide nihilisme, dat kenmerkend is voor onze postmoderne cultuur. Als er in het leven nauwelijks nog een zin te ontdekken valt, verbindende waarden en normen niet meer kunnen worden aangegeven en de toekomst onzeker is geworden, kan je maar beter plezier maken dan depressief worden. Dat is de camp-logica, die aan zijn hedonisme ten grondslag ligt. Wammes Waggel is postmodern geworden.

Foto's: Jan Carel Warffemius, Amsterdam en het Poparchief Nederland

seksuelen en andere seksueel onderdrukte minderheden natuurlijk ook de behoefte zich aan elkaar kenbaar te maken. Uit die tegenstrijdige behoefte, te onthullen wat eigenlijk verhuld moest worden, ontstaat camp, een dubbelzinnige lichaamstaal, die laat zien wat ze verbergt. Camp, schrijft Philip Core daarom, is een vermomming die faalt, travestie in een Freudiaans jurkje.

Glitterpop
Intussen beperkt camp in de beide betekenissen van het woord, het koketteren met kitsch en het parodistisch spel met seksuele rollen en identiteiten, zich al lang niet meer tot de homoseksuele cultuur.

Tijdens een concert van de Rolling Stones in het Londense Hyde Park aan het begin van de zeventiger jaren treedt Mick Jagger op in een jurk. Ook de ‘glitterpop’ van Brian Ferry en Elton John en de ‘nichtenrock’ van David Bowie zijn voorbeelden van de manier waarop het fenomeen in de jaren zeventig op grote schaal zijn intrede doet in de popmuziek en commercieel geëxploiteerd raakt. En het koketteren met kitsch is intussen, zoals we al zagen, een massaverschijnsel geworden en al lang niet meer het exclusieve gebaar van een homoseksuele minderheid met een verfijnde, maar enigszins aparte smaak.

Overleefd
Oorspronkelijk, betoogt Xandra Schutte dan ook in de *Groene Amsterdammer*, was camp nog tegendraads

en subversief. Op het terrein van de cultuur betekende het immers ‘een breuk met het paternalisme van de bewakers van de goede smaak’ en was het de ‘wegbereider voor een nieuwe populaire esthetica in een wereld van wegwerpartikelen en massacultuur’. En op het terrein van de seksualiteit ondermijnde het de grenzen die de seksen afbakenden, en droeg het bij aan de doorbreking van het maatschappelijk taboe dat rustte op homoseksueel gedrag in al zijn uitingsvormen.

Maar intussen is de grens tussen kunst en kitsch zozeer vervaagd, dat het koketteren met kitsch zijn provocerend karakter allang heeft verloren, terwijl homoseksueel gedrag tegenwoordig vrij algemeen maatschappelijk wordt aanvaard. Met andere woorden: camp hoeft niet meer zo nodig.

Ironie en parodie zijn onderhand routine geworden, en bij elke vorm van populair amusement is de dubbele bodem tegenwoordig voorgeprogrammeerd. Paul de Leeuw's presentatie van het Eurovisiesongfestival een paar jaar geleden ligt ons wat dat betreft nog vers in het geheugen en mag als voorbeeld dienen van de totale ‘vercamping’ van wat ooit bedoeld was als simpel amusement.

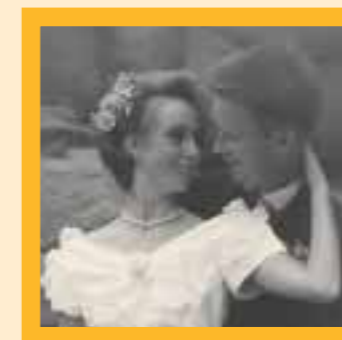
Irritatie
“Wat zou Susan Sontag daar nou van hebben gevonden?”, vroeg Stefan Sanders in de Volkskrant zich af. “Zodra de zaal begon te wuiven als een palmbomenbos, aangespoeld op het strand van Amstelveen, en er zelfs aanstekers werden getrokken, zou ze zich uit de voeten hebben gemaakt.” Waarschijnlijk. De vulgarisering van camp, die ons in de lijfelijke gestalte van Paul de Leeuw nu alweer jaren

COLOFON

In het volgende nummer:

‘Trouw maar nooit,
trouw maar nooit,
liefde is toch maar schijn,
je kunt beter eens per week
lekker dronken zijn.’

Ondanks dit advies, dat op vele vrijgezellenfeestjes gezongen wordt, wordt er nog altijd getrouwd. Sommige bruidsparen gaan even snel tekenen op het gemeentehuis, anderen vieren hun huwelijk groots met koetsjes, witte bruidsjurk en gigantische bruidstaart.

De volgende Traditie gaat helemaal over het huwelijk.

Traditie,
tijdschrift over tradities en trends
jaargang 2
nummer 2
1996

Een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur met medewerking van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen en de Academie voor Cultuur en Gastronomie

Redactie en exploitatie:
Lucasbolwerk 11
3512 EH Utrecht
tel. 00-31-(0)30-2319997
fax. 00-31-(0)30-2334047

Redactieraad:
Prof. dr. Stefaan Top
drs. Albert van der Zeijden

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
drs. Martin Jansen

Traditie verschijnt vier keer per jaar. Een abonnement kost f 30 of Bfrs 600 per jaar.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk op 1 december schriftelijk aan de administratie zijn doorgegeven.

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder toestemming van de uitgever.

ISSN 1382-4104

En verder nog veel meer, zoals:
huwelijksbomen, bruidssuikerzakjes, versieren

RADITIE

TIJDSCHRIFT OVER TRADITIES EN TRENDS

Een uitgave van het
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
met medewerking van de Federatie voor
Volkskunde in Vlaanderen en de
Academie voor Cultuur en Gastronomie

Redactie en exploitatie:
Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht
Tel. 00-31-(0)30-2319997
Fax. 00-31-(0)30-2334047

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur